VAN VERGETEN NAAR GEGEERD

Dossin en de Joodse herinnering

- Lieven Saerens -

In 1942 kozen de Duitsers de Mechelse Dossin-kazerne uit tot centrale verzamelplaats voor Joden en zigeuners in België en Noord-Frankrijk. Van daaruit gebeurden de deportaties. Dossin stond o.l.v. Duitse SS'ers en ging op 27 juli van dat jaar open. Ook Vlaamse SS'ers deden er dienst. Van de zomer van 1942 tot de zomer van 1944 werden 24.915 Joden richting 'Oosten' gedeporteerd, onder wie ook 511 joden uit Noord-Frankrijk. Verder werden er 352 zigeuners weggevoerd. Bij aankomst in Auschwitz werd de overgrote meerderheid van de gedeporteerden onmiddellijk vergast. De naoorlogse genese van Dossin tot *lieu de mémoire* is er een van toenemende bewustwording, zowel van Joodse als van politieke, wetenschappelijke en publieke zijde. Ondanks nog talrijke lacunes in het onderzoek, tracht dit artikel die evolutie en wederzijdse dynamiek in beeld te brengen.

Er zijn verschillende rode draden. Vooreerst is er de vraag of Dossin onmiddellijk in de Joodse herinnering werd opgenomen, of lag – net zoals in de Franstalige oorlogsherinnering – het accent in de Joodse oorlogsherinnering aanvankelijk op zij die verzet hadden gepleegd ? Indien dat laatste het geval was, stelt zich de vraag naar de precieze overgang binnen de Joodse publieke herinnering van (haast) louter aandacht voor de Joodse verzetslui naar alle slachtoffers van de Jodenvervolging, inclusief diegenen die weerloos uit Dossin werden weggevoerd. Ten tweede is er de ontwikkeling in het academisch onderzoek en – voor zover we daar zicht op hebben – de invloed van de media. Ten derde is er de evolutie in de interesse van de overheid voor de Jodenvervolging en Dossin in het bijzonder. Hoe valt de huidige impact van de overheid op de publieke herinnering aan de Jodenvervolging te verklaren ? Daaraan gekoppeld stelt zich de vraag naar de gevolgen daarvan voor de betrokken historici. In hoeverre lopen de 'agenda's' van politici en academici – maar ook van Joodse herinneringsgemeenschappen / de slachtoffergroep – parallel ? Een belangrijke, moeilijke kwestie is tot slot in hoeverre deze evolutie typisch Belgisch is of het gevolg van internationale ontwikkelingen.

I. Na de oorlog : Geen Dossin-proces

Na de oorlog kwam het, in tegenstelling tot Breendonk, niet tot een centraal gerechtelijk onderzoek naar Dossin. Dat was belangrijk voor de herinnering. Mede door het 'falen' van het gerechtelijk onderzoek verdween na de oorlog de Jodenvervolging – en dus ook Dossin – uit het collectieve geheugen. De Belgische *transitional justice* heeft m.a.w. de beeldvorming fundamenteel mee bepaald en is op die manier eigenlijk deel van het verhaal van de genese van een beeldvorming.

Wel zorgde de publicatie van de brochure van Dossingevangene Jos Hakker in november 1944 (zie verder) even voor een incidenteel onderzoek naar Dossin door de Antwerpse gerechtelijke politie, waarbij 25 Joodse overlevenden werden ondervraagd. Allen hadden weliswaar een tijd in Dossin gezeten, maar waren gemengd gehuwd, zodat ze een bevoorrecht statuut hadden en werden vrijgelaten. Zij waren dus niet representatief. Na die verhoren stierf het onderzoek een stille dood. Zoals historicus Nico Wouters opmerkte, was dat onderzoek typerend voor het vervolg. Dossin werd niet in een ruimere context van de Jodenvervolging – als transitkamp naar Auschwitz – geplaatst, maar als een 'gewoon', 'klassiek concentratiekamp' behandeld. Zo trad "al snel een overlapping op met het ontluikend gerechtelijk onderzoek naar het kamp van Breendonk". Bovendien waren de belangrijkste concentratie- en uitroeiingskampen op dat moment nog niet bevrijd[1].

Kenmerkend voor de casus Dossin en voor talrijke andere onderzoeken naar de Jodenvervolging, was de versplintering over diverse individuele processen. Alhoewel het gerecht over een lijst beschikte van 42 Vlaamse SS-

1. Nico Wouters, "De Jodenvervolging voor de Belgische rechters, 1944-1951", in Rudi Van Doorslaer (red.), Emmanuel Debruyne, Frank Seberechts, Nico Wouters, m.m.v. Lieven Saerens, *Gewillig België. Overheid en Jodenvervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Antwerpen/Amsterdam, 2007, p. 806-809, 940-944, 963, 973, 976.

bewakers van Dossin werden (haast) allen in individuele processen veroordeeld, met uitzondering van een aantal dat ook dienst had gedaan in Breendonk. In bijna alle gevallen stond hun optreden in Dossin niet centraal – indien het al werd onderzocht. Net zomin als de Duitse kampverantwoordelijken – in de eerste plaats Philippe Schmitt, tevens commandant van Breendonk, en Hans Frank – werd iemand vervolgd / veroordeeld voor medeplichtigheid aan moord als gevolg van de deportaties[2].

Een probleem was dat er zeer weinig Dossin-overlevenden waren en dat de meesten slechts korte tijd in Dossin hadden verbleven. In vergelijking met Breendonk waren de misdaden in Dossin bovendien van relatief lichte aard. Dossin werd, aldus Wouters, "gebanaliseerd als een lichte, 'minder erge' versie van Breendonk". En bovenal werd Dossin gebanaliseerd door de gruwel van Auschwitz[3].

Daardoor konden belangrijke Duitse verantwoordelijken voor de Jodenvervolging door de mazen van het net glippen. Het Belgisch gerecht was bovendien juridisch onvoldoende uitgerust en soms ook te weinig doortastend, volhardend of creatief. Tegenover dossiers waarin het gerecht duidelijk moeite deed om de Jodenvervolging centraal te stellen, stonden ettelijke andere waarin dat aspect niet voorkwam, naar de achtergrond werd verdrongen, of gewoon niet verder werd onderzocht. Nochtans richtte de regering in december 1944 een 'Commissie der Oorlogsmisdaden' op, die meteen besliste een rapport aan de "*Juifs*", "*le problème des Juifs*" (*sic*) te wijden, met aandacht voor "*le camp de Malines*". Aanvankelijk kon de Commissie niet op Joodse interesse rekenen, zelfs niet van een organisatie als de Vereniging van Joodse Politieke Gevangenen. Er waren "belangrijker dingen te doen"[4].

Even kenmerkend voor het 'gewicht' dat aan Dossin werd gehecht, was dat het in beide landstalen uitgeven rapport van de Commissie *De Jodenvervolging in België* (Luik, 1948) louter aan de krijgsauditeurs werd opgestuurd, in tegenstelling tot het rapport *Het folteringskamp Breendonk* (Luik, 1949), dat ook aan talrijke andere personaliteiten werd overgemaakt[5].

De Belgische processen tegen Duitse oorlogsmisdadigers gingen pas laat van start. Niet alleen was het identificeren, lokaliseren en uitleveren van internationale oorlogsmisdadigers tijdrovend, maar bovendien kwam het in België pas in juni 1947 tot een wet die militaire rechtbanken bevoegd maakte voor de bestraffing van oorlogsmisdaden begaan door 'vreemden'.

2. Lijst Vlaamse SS-bewakers o.m. in : Auditoraat-Generaal, Dossier Hendrik Van Winckel; Laurence Schram, "Au camp de rassemblement pour Juifs de Malines. Les maîtres de la *Aufnahme*", in *Bijdragen tot de Eigentijdse Herinnering*, nr. 8, 2008, p. 22-24. **3.** Nico Wouters, "De Jodenvervolging voor de Belgische rechters…", p. 808, 841, 948 en *passim*; *Archives Commission des Crimes de Guerre* / Commissie voor Oorlogsmisdaden, *Série A Paquet III* (*Procès verbaux Commission*), *Série D, Farde I* en *Farde II* (*Rapports sur les persécutions contre les Juifs sous l'occupation allemande. Documentation C. Le Camp de Malines*) [SOMA (AA 120)]. **4.** *Idem*; *Archives Commission des Crimes de Guerre* / Commissie voor Oorlogsmisdaden [SOMA (AA 120)]. **5.** *Archives Commission des Crimes de Guerre* / Commissie voor Oorlogsmisdaden [SOMA (AA 120)].

II. 'De vergeten Dossin-kazerne'

Er was niet alleen het 'falen' van het gerechtelijk onderzoek dat de herinnering parten speelde. In de pers konden de slachtoffers van de *Endlösung* evenmin op grote belangstelling rekenen, in tegenstelling tot de massale aandacht die uitging naar Breendonk. En zoals vandaag Auschwitz het symbool is van het nationaal-socialistische kampsysteem, was dat toen Buchenwald[6].

De meeste Belgische kranten maakten geen melding van de bevrijding van Auschwitz op 27 januari 1945. Het specifieke lot van de Joden werd bovendien nog niet als dusdanig herkend. Meer nog, de gedeporteerden uit Dossin werden niet als Joden geïdentificeerd. Ze werden geassimileerd, gingen op in de talloze andere slachtoffers, zonder onderscheid te maken tussen concentratie- en uitroeiingskampen. De context van Auschwitz was bovendien ingewikkeld, aangezien het zowel uitroeiings- als werkkamp was. Dat er nauwelijks Joodse overlevenden waren, droeg juist tot de geringe belangstelling bij. Als getuigen waren ze in veel kleiner aantal dan de (Belgische) politieke gevangenen, die in de concentratiekampen onvergelijkbaar meer kans hadden gehad om te overleven[7].

Bij het verzet en de politieke klasse was bovendien de wil aanwezig om de eenheid van het lijden van het Belgische volk te benadrukken. Voor herinneringen van specifieke groepen was daarbij geen plaats. Joden vormden een minderheidsgroep, stonden betrekkelijk geïsoleerd en hadden meestal niet de Belgische nationaliteit. Daardoor wogen ze electoraal zeer licht, hun politieke impact bleef verwaarloosbaar[8].

Uit de werking van de 'Commissie der Oorlogsmisdaden' bleek reeds dat er ook vanuit 'Joodse hoek' aanvankelijk weinig belangstelling voor de herinnering aan de Jodenvervolging was. Vanuit de Belgische Joodse gemeenschap werden weliswaar huldevieringen en herdenkingen gehouden en een aantal monumenten opgericht[9]. Van een gestructureerde en blijvende aanpak die het lot van alle Joodse slachtoffers centraal stelde en op zoek ging naar alle verantwoordelijken m.b.t. de Jodenvervolging, was echter geen sprake.

Voor de meeste Joodse overlevenden was het opbouwen van een nieuw leven en de herintegratie in de maatschappij prioritair. De psychologische consequentie daarvan, was dat men wenste te 'vergeten'. De Joodse gemeenschap vormde bovendien

6. Lieve Caluwaerts, *De nazi-genocide op het Europese jodendom in de Belgische pers. September 1944-maart 1951*, licverh. Geschiedenis KU Leuven, Leuven, 1994. **7.** Pieter Lagrou, "Victims of genocide and national memory : Belgium, France and the Netherlands, 1945-1965", in *Past and Present*, 1997, p. 187-190; Eva Smets, *De collectieve herinnering aan nazi-genocide in het joodse en Belgisch-nationaal discours, 1944-1954*, licverh. VUB, Brussel, 2001, p. 53-55, 98, 100, 256-257. **8.** Rudi Van Doorslaer, "Gebruikt verleden. De politieke nalatenschap van de Tweede Wereldoorlog in België, 1945-2000", in Gita Deneckere & Bruno De Wever (red.), *Geschiedenis maken. Liber Amicorum Herman Balthazar*, Gent, 2003, p. 239. **9.** Daniël Dratwa, "Un aspect de la mémoire de la Seconde Guerre Mondiale en Belgique. Les monuments juifs", in Rudi Van Doorslaer (red.), *Les Juifs en Belgique. De l'immigration au génocide. 1925-1945*, Bruxelles, 1994, p. 209-221.

geen homogene groep, net zo min als voor de oorlog. Er waren nog steeds spanningen tussen o.m. de kleine groep geassimileerde Belgische Joden en de vreemde Joden. Ook regionale verschillen speelden een rol (het 'gelaïciseerde' Brussel versus het 'religieus-orthodoxe' Antwerpen), wat leidde tot concurrerende herdenkingsplechtigheden en het ontbreken van één specifieke Joodse herinnering. Een ander element was dat het onderzoek tegen de leiding van de door de Duitsers opgerichte en al tijdens de bezetting gecontesteerde Vereniging van Joden in België (VJB) op een *non lieu* eindigde. Dat zorgde uiteraard eveneens tot discussie en verdeeldheid in de Joodse gemeenschap. En aanvankelijk bestond de neiging om het Joodse verzet in het middelpunt te plaatsen, in plaats van de massa Joden die louter om raciale redenen weerloos was gedeporteerd. Vaak stond bovendien dankbaarheid tegenover België centraal. Het leek een zwart-wit denken : de Belgische natie, gepersonifieerd door het koningshuis, versus de Duitse bezetter en de collaborateurs[10].

Dat de Joodse 'raciaal gedeporteerden' – de grootste slachtoffergroep – vanwege de Belgische staat geen specifiek statuut als slachtoffers kregen, was geen stimulans voor de uitbouw van organisaties van Joodse overlevenden. Hallucinant was het 'dossier' Natan Ramet, de latere medebezieler en voorzitter van het Joods Museum van Deportatie en Verzet, die elf Duitse kampen had overleefd. Uiteindelijk kreeg Ramet uitzonderlijk toch een Statuut van Politiek Gevangene omdat hij bij zijn bevrijding in mei 1945 door de Amerikanen (!), gezien zijn fysieke toestand, een 20-tal dagen in afzondering was gezet. Die afzondering werd door de bevoegde Belgische commissie als opsluiting geïnterpreteerd[11].

Over Dossin verschenen in het onmiddellijk naoorlogse België welgeteld twee publicaties van Joodse ooggetuigen. In 1944 werd *De geheimzinnige kazerne Dossin. Deportatiekamp der Joden* van Jos Hakker gepubliceerd, een brochure die ook in een Frans- en Engelstalige versie verscheen. In 1946 verscheen het boek *Salle 1* van Hélène Beer, die ermee de *Prix littéraire du Prisonnier Politique* (*sic*) ontving. Geen van beide auteurs was vanuit de Dossin-kazerne effectief naar Auschwitz gedeporteerd geweest[12]. Na hun publicaties verstomden zulke Joodse getuigenissen decennialang.

De Joodse gemeenschap leek Dossin nog niet als een ijkpunt voor de herinnering te zien. Dat had allicht mede te maken met het feit dat Mechelen geen Joodse gemeenschap telde. De Joodse bevolking was, zoals voorheen, in Brussel en Antwerpen geconcentreerd. Dáár werden de eerste monumenten en gedenkplaten opgericht[13].

10. O.m. Rudi Van Doorslaer, "Gebruikt verleden…", p. 239-240; Eva Smets, *De collectieve herinnering aan nazi-genocide* …, p. 149, 173; Veerle Vanden Daelen, "Het leven moet doorgaan. De joden in Antwerpen na de bevrijding, 1944-1945", in *BEG*, nr. 13/14, 2004, p. 141-186. **11.** Dossier Natan Ramet (Directie-Generaal Oorlogsslachtoffers). **12.** Jean-Philippe Schreiber, "Hakker, Joseph" en Elisabeth Wulliger & Jean-Philippe Schreiber, "Beer, Hélène, née Horowicz", in Jean-Philippe Schreiber (red.), *Dictionnaire biographique des Juifs de Belgique. Figures du judaïsme belge. XIXe-XXe siècles*, Bruxelles, 2002, resp. p. 151-152 en 45; Dossier Hélène Horowicz (Directie-Generaal Oorlogsslachtoffers). **13.** Daniël Dratwa, "Un aspect de la mémoire de la Seconde Guerre mondiale en Belgique...", p. 209-221.

Kenschetsend is ook dat wanneer aandacht werd besteed aan degenen die uit Dossin waren gedeporteerd, men terecht kwam bij een figuur als de Antwerps Joodse Mala Zimetbaum, die in Auschwitz opviel door haar solidariteit met medegevangenen en verzetsgeest. Ze slaagde erin als één van de weinigen uit Auschwitz te ontsnappen, maar werd opnieuw gevat en tot de strop veroordeeld. In binnen- en buitenland is ze sindsdien één van de iconen van Joods "heldendom" en "solidariteit". Al in 1945 werd in Brussel door de Vriendenkring van de Kampen van Silezië een Herdenking Mala Zimetbaum gehouden[14]. Ook de herdenking van de opstand van het getto van Warschau van 19 april 1943 was van belang; opnieuw een gebeurtenis die zich had afgespeeld in Polen[15].

De *Association des Anciens Détenus de la Caserne Dossin* (ADM) (1945-1950)[16]

Wel werd op 1 januari 1945 in Brussel de *Association des Anciens Détenus de la Caserne Dossin* (ADM) opgericht, aangesloten bij de Nationale Confederatie van Politieke Gevangenen, de nationale koepel van politieke gevangenen van België. Doelstelling was : "*apporter une aide morale, sociale, juridique et financière aux ex-détenus, aux déportés et aux familles des victimes ayant fait un séjour à la caserne Dossin*". In 1948 veranderde de vereniging haar naam in *Le Souvenir Juif en Belgique*, met als doel : "*la création de monuments, plaques commémoratives*".

De stichtende leden van de ADM waren niet representatief voor de Joodse slachtoffers. Ze behoorden allen tot de (Franstalige) gegoede, conservatieve en Belgisch-patriottische burgerij. Haast allen hadden de Belgische nationaliteit, terwijl meer dan 90 % van de slachtoffers die niet had en allesbehalve welstellend was. Bovendien waren alle stichtende leden tijdens de oorlog weliswaar in de Dossinkazerne geïnterneerd geweest, maar geen van hen was effectief gedeporteerd, wat het trauma minder groot maakte en blijkbaar gemakkelijker aanzette om te 'getuigen'. De voorzitter, de kunstcriticus Robert Bender, was op last van de Sipo-SD Brussel uit Dossin vrijgelaten wegens "*Mitglied der Judenvereinigung*"[17].

De herinneringsaanpak van de 'rechtse' ADM sloot grotendeels aan bij die van andere Joodse organisaties, zoals van gewezen leden van de verzetsorganisatie Joods Verdedigingscomité, opgericht in de schoot van het links Onafhankelijkheidsfront. In haar korte bestaan organiseerde de ADM verscheidene herdenkingen en huldigingen. Die initiatieven hadden vaak een patriottische inslag, net zoals bij de niet-Joodse, Belgisch-nationale manifestaties. Daarin stond niet Dossin

14. Jean-Philippe Schreiber, "Zimetbaum, Malka dite Mala", in Id. (red.), *Dictionnaire biographique…*, p. 370; Eva Smets, *De collectieve herinnering aan nazi-genocide…*, p.152, 186; E-mail Guido Joris (*Joods Actueel*) aan auteur, 29.5.2012; Elien Verbeke, *Een verleden in steen ! Monumenten, gedenkplaten en straatnamen die refereren naar de Holocaust in Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest*, onderzoekspaper Master, Vakgroep Geschiedenis U Gent, Gent, 2009, p. 161-162. Zie bv. ook Ephraïm Schmidt, *L'Histoire des Juifs à Anvers (Antwerpen)*, Anvers, [1969], p. 254-255. **15.** Eva Smets, *De collectieve herinnering aan nazi-genocide…*, p. 143-147, 161, 168-169. **16.** Tenzij anders vermeld : *Idem*, p. 55, 148-151, 156-163, 167-169, 172. **17.** Dossier Robert Bender / Robert de Bandere (Directie-Generaal Oorlogsslachtoffers).

centraal, maar het Graf van de Onbekende Soldaat in Brussel, Breendonk, en de Nationale Schietbaan in Schaarbeek, waar de Duitsers ongeveer 500 verzetsstrijders hadden gefusilleerd, onder wie 17 Joden. Breendonk en de Nationale Schietbaan waren wel de 'paradigmata van de horror'. Manifestaties als aan de Nationale Schietbaan stonden ook symbool voor de eenheid tussen Joden en niet-Joden in de strijd tegen de gemeenschappelijke vijand, de bezetter.

Ter gelegenheid van een ceremonie op de Nationale Schietbaan door het ADM in 1945, bracht ze weliswaar een bezoek aan de Joodse sectie van het kerkhof in Etterbeek. In feite werd echter nog steeds niet gefocust op het eigen Joodse leed. In Etterbeek werd tevens hulde gebracht aan Belgen die hulp aan Joden hadden geboden. Typisch was de overhandiging van medailles van erkentelijkheid aan hooggeplaatste Belgische personaliteiten, zoals de Mechelse aartsbisschop kardinaal Van Roey, de bisschop van Luik Louis-Joseph Kerkhofs, de gewezen liberale oorlogsburgemeester van Brussel Joseph Vandemeulebroeck en koningin Elisabeth. Impliciet werd hierbij hulp aan Joden herleid tot een zaak van héél de Belgische natie, het officiële België, het establishment op kop.

In 1947 liet de ADM aan de ingang van de Joodse sectie op het kerkhof in Etterbeek een monument voor de Joodse slachtoffers oprichten[18]. Datzelfde jaar droeg de Belgische overheid (het ministerie van Landsverdediging) het fort van Breendonk over aan de voormalige politieke gevangenen. Dossin bleef daarentegen eigendom van dat ministerie van Landsverdediging en "verzonk in de anonimiteit"[19].

Pas op 30 mei 1948 plaatste de ADM een gedenkplaat aan de poort van Dossin, zichtbaar voor de voorbijgangers. Een tweetal weken voordien had David Ben-Gurion de staat Israël uitgeroepen. De gedenkplaat was tweetalig, met een Davidster bekleed en in de vorm van een huis met twee kolommen, die de Tafelen der Wet symboliseren : "Belgen vergeet niet. Dat van uit deze kazerne 24.161 (*sic*) Israëlieten werden weggevoerd naar de Duitse kampen (*sic*). 1942-1944". Volgens de communistische *Le Drapeau rouge* had het Belgisch ministerie van Defensie echter censuur laten plegen. De oorspronkelijk geplande laatste zin van de gedenkplaat "*Ils y ont été victimes de la barbarie nazie*" moest worden geschrapt[20]. Dossin was op dat moment niet alleen opnieuw eigendom van het Belgisch leger, ook zaten de communisten niet meer in de regering. Bovendien was er het uitbreken van de Koude Oorlog waardoor meer toenadering kwam tussen de Verenigde Staten, Groot-Brittanië en Duitsland[21]. Ook België zwakte zijn anti-Duitse houding af.

18. Gezien de sluiting van het kerkhof van Etterbeek werd op 1 september 1971 het gedenkteken verplaatst naar de begraafplaats van Kraainem. **19.** Bruno Benvindo, "Getuigen van een nieuwe wereld. Herinneringen aan de judeocide in de Dozssinkazerne", in Id. & Evert Peeters, *Scherven van de oorlog. De strijd om de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog, 1945-2000*, Antwerpen, 20121, p. 190. **20.** "La censure n'efface pas les crimes", in *Le Drapeau Rouge*, 27.5.1948 (geciteerd in Eva Smets, *De collectieve herinnering aan nazi-genocide…*, p. 162). **21.** Nico Wouters, "De Jodenvervolging voor de Belgische rechters…", p. 924-925 en *passim*.

Philipp Schmitt, vooraan in legeruniform met pet, voormalig commandant van Breendonk en Dossin. Hier tijdens een naoorlogse reconstructie in Breendonk. Dergelijke reconstructies zijn voor Dossin niet bekend. Dossin was slechts een onderdeel van het onderzoek tegen Schmitt. Centraal stond Schmitts schrikwekkend bewind in Breendonk. Een globale beoordeling over Schmitts verantwoordelijkheid betreffende de Jodenvervolging was volgens de auditeur een onmogelijke zaak. In november 1949 werd Philipp Schmitt ter dood veroordeeld en in 1950 geëxecuteerd. (Foto SOMA, nr. 32771)

Bij de inhuldiging van de gedenkplaatwas een vertegenwoordiger van prins-regent Karel aanwezig, evenals de katholieke minister van Volksgezondheid en het Gezin Alfons Verbist (bevoegd voor de Dienst Oorlogsslachtoffers), de Mechelse socialistische burgemeester Antoon Spinoy en militaire autoriteiten. In de namiddag werd de Joodse delegatie op het Mechelse stadhuis ontvangen. De ADM overhandigde het schepencollege een medaille "uit erkentelijkheid voor de diensten door de Mechelse bevolking aan de gedetineerde joden bewezen". Om wie of waarover het ging, is onduidelijk. Daarna legde de ADM bloemen neer op het graf van kardinaal Mercier, symbool van het Belgisch-patriottische verzet tijdens de *Eerste* Wereldoorlog. De algemene belangstelling was echter minder massaal dan in Etterbeek en ook de vertegenwoordiging van overheidsinstanties was minder prestigieus. Het overlijden van de voorzitter van de ADM in 1950 betekende tevens het einde van de organisatie[22].

Jaarlijkse herdenkingsplechtigheden : de Vereniging van Joodse Weggevoerden en Rechthebbenden in België (1957 e.v.)

Pas vanaf 1957 vindt in september een jaarlijkse herdenkingsplechtigheid plaats in de Dossin-kaserne. De precieze aanleiding daarvoor konden we niet achterhalen. Mogelijks waren enkele internationale initiatieven een stimulans, zoals het internationale monument voor de Onbekende Joodse Martelaar in Parijs of Yad Vashem in Jeruzalem. De herdenkingsplechtigheid wordt georganiseerd door de in 1956 opgerichte overkoepelende Vereniging van Joodse Weggevoerden en Rechthebbenden in België, die voor alle Joodse slachtoffers openstond. Toch was de organisatie van de herdenking een van de voorbeelden dat de Joodse gemeenschap geen hechte, homogene herinneringsgroep vormt. In het eerste jaar werd de herdenkingsplechtigheid nog samen met de Joodse loge *B'nai B'rith* georganiseerd, tot er tussen beide organisaties onenigheid ontstond. Volgens *B'nai B'rith* zou de voorzitter van de Vereniging van Joodse Weggevoerden in Auschwitz wreedheden tegen medegevangenen hebben gepleegd. Toen ook nog het Centraal Israëlitisch Consistorie van België het laken naar zich toe wou halen, was het hek helemaal van de dam. Uiteindelijk won de Vereniging in 1959 het pleit[23].

Aanvankelijk verliep het parcours als volgt : vorming van de stoet aan het Mechels stadhuis, neerleggen van een krans aan de nabijgelegen monumenten van de (Belgische) gesneuvelden van de Eerste en Tweede Wereldoorlog, stille optocht naar Dossin, rondgang op de binnenkoer, feitelijke plechtigheid aan de voorgevel, neerlegging van kransen aan de gedenkplaat, waar een aantal overlevenden in hun kampkledij de wacht neemt. Na de redevoeringen wordt afgesloten met de *Brabançonne*, *Hatikwah* – zowel het nationaal lied van Israël als het lied gezongen tijdens de opstand in Warschau – en vanaf een bepaald moment het Joods partizanenlied *Mir senen dort*. Sinds 1986

22. Elien Verbeke, *Een verleden in steen !...*, p. 171. **23.** Veerle Vanden Daele, *Laten we hun lied verder zingen. De heropbouw van de joodse gemeenschap in Antwerpen na de Tweede Wereldoorlog (1944-1960)*, Amsterdam, 2008, p. 457 noot 235 en nadere info Vanden Daele aan auteur, waarvoor dank.

worden ook telkens de namen en leeftijd van 25 gedeporteerden voorgedragen. Vanaf omstreeks die tijd was Dossin ook de plaats van samenkomst[24].

Alhoewel daarover nog verder onderzoek dient verricht, leken de herdenkingen nog haast geruisloos aan de Belgische publieke opinie voorbij te gaan, zij het dat de respectievelijke Mechelse burgemeesters steeds vertegenwoordigd waren. Ook waren van meet af aan niet-Joodse patriottische verenigingen aanwezig en staat de stad Mechelen in voor de nodige logistieke steun[25]. Volgens een door de politicoloog Dimokritos Kavadias uitgevoerde enquête onder een aantal niet-Joodse buurtbewoners van Dossin – ze hadden er de oorlog meegemaakt en hadden vanuit hun venster het gebeuren om en rond de kazerne kunnen gadeslaan – "vergaten" na de oorlog de meesten dat er Joden hadden verbleven : "de sporen waren uitgewist, de kazerne kwam weer in gebruik door het Belgisch leger, en de jongeren uit de buurt hadden terug hun voetbalplein". Aanvankelijk was er wel enige belangstelling – eerder nieuwsgierigheid – voor de herdenkingen, maar men voelde zich er niet emotioneel bij betrokken. "Nadat het nieuwe ervan af was, interesseerde het niemand meer en werd het een buurtgebeurtenis : 'vandaag komen de Joden weer eens'". Kavadias' enquête dient mogelijk gerelativeerd te worden, aangezien ze slechts gebaseerd is een handvol omwonenden[26]. Toch is het niet onbelangrijk erop te wijzen dat Joodse gevangenen destijds inderdaad niet onzichtbaar waren voor de buurtbewoners : "*Il y avait non loin de la caserne des maisons à bas étage. La caserne n'était pas isolée (…) il y avait un café à une centaine de mètres et souvent des gens me gratifiaient de loin d'un 'bonjour'*", schreef Dossin-gevangene Claire Prowyzur-Szyper decennia later[27].

III. De jaren 1960 / 1970 : een langzame internationale en nationale bewustwording

Pas in de jaren 1960 en 1970 scheen de ware betekenis van de Jodenuitroeiing ook tot een breder publiek door te dringen. Aanleidingen waren het proces tegen Adolf Eichmann in Jeruzalem (1960-1961), het heisa rond het toneelstuk *Der Stellvertreter* van Rudolf Hochhuth (1963) en het tweede Duitse Auschwitz-proces (1963-1965), waar ook overlevenden uit België kwamen getuigen. Ook de zesdaagse oorlog van 1967 wakkerde allicht de interesse voor het Jodendom/ Jodenvervolging aan.

Belangrijk was dat het Eichmann-proces, ook via radio én televisie te volgen was. In tegenstelling tot bv. Nederland kwam het in België echter niet tot enige zelfreflectie over

24. Daniël Dratwa, "Un aspect de la mémoire de la Seconde Guerre Mondiale en Belgique…", p. 214-215; Bruno Benvindo, "Getuigen van een nieuwe wereld...", p. 192. **25.** Mededeling directeur JMDV, Ward Adriaens, aan auteur. **26.** Dimokritos Kavadias, "De Dossinkazerne te Mechelen : een exploratief onderzoek naar de orale geschiedenis van de sociale ruimte rond een nazi-verzamelkamp voor joden. Het collectieve geheugen van de 'Parochie'-buurt", in *Driemaandelijks Tijdschrift van de Stichting Auschwitz*, 4-9.1993, p. 165-185. **27.** Claire Prowyzur-Szyper, *Conte à rebours. Une résistance juive sous l'occupation*, Bruxelles, 1979, p. 94.

de medeverantwoordelijkheid van de eigen bevolking inzake de Jodenvervolging. In een katholiek weekblad als *De Post* ging de aandacht voor het proces zelfs samen met geijkte anti-Joodse bedenkingen[28]. Heel anders was een artikel in het liberale, centrum-rechtse weekblad *Pourquoi Pas ?* Het Auschwitz-proces haalde de voorpagina en het blad had speciaal een reporter naar Frankfurt gestuurd, die pagina's lang louter zijn misprijzen kon uitdrukken over "*[le] procès de la pire atrocité jamais organisée dans l'Histoire*"[29]. Alhoewel anti-Joodse gevoelens ook nog in de jaren 1960 in bepaalde katholieke kringen bleven voortleven, kon Israël tijdens de zesdaagse oorlog toch op de sympathie rekenen van de voormalige Vlaamse katholieke premiers Gaston Eyskens en Théo Lefèvre, evenals van vooraanstaande liberalen en socialisten[30].

In 1962, in de nasleep van het Eichmann-proces, rijpte bij de Vereniging van Joodse Weggevoerden en de *Union des Déportés en Israël* het idee van een nationaal monument voor de Joodse gedeporteerden. Als locatie werd niet aan Mechelen gedacht, maar werd voor Anderlecht geopteerd. Daar werd in 1970 onder massale belangstelling door Eyskens – intussen terug premier – het Gedenkteken voor de Joodse Martelaren van België ingehuldigd, op de tonen van de *Brabançonne* en de *Last Post*…[31].

In 1963 verscheen de eerste Belgische studie waarin de verhoudingen tussen Joden niet-Joden uitvoerig werden behandeld, ruime aandacht aan de Tweede Wereldoorlog werd besteed en ook Dossin aan bod kwam. Voor het eerst kreeg iedereen recht : Joodse gezinnen die weerloos uit hun huizen waren gerukt, de Joodse verzetslui en de niet-Joodse helpers *Geschiedenis van de Joden in Antwerpen*, was van de hand van de Joods-Antwerpse amateurhistoricus Ephraïm Schmidt, die tijdens de oorlog naar Zwitserland kon ontkomen. De studie was – zeker voor die periode – vrij genuanceerd. En toeval opniet, midden in het Eichmann-proces (ca. 1960/1961) verscheen bij de Antwerpse uitgeverij Libra de tweedelige, met talloze foto's geïllustreerde publicatie *De nazi-beulen*, waarvan meer dan een vijfde van de 950 pagina's de Jodenvervolging behandelde met ook zeven pagina's over de Dossin-kazerne. De publicatie was o.m. verkrijgbaar via een 'bonnenactie' van het liberale *Het Laatste Nieuws*, waardoor ze een grote verspreiding kende[32].

Van een andere orde dan Schmidts boek was het werk van de sociologe Betty Garfinkels, *Les*

28. Nina Burckhardt, "Externalisierung und Selbstkrik : Der Eichmann-Prozess in belgischen und niederländischen Medienberichten", in Jan Eckel & Claudia Moisel (red.), *Universalisierung des Holocaust ? Erinnerungskultur und Geschichtspolitik in internationaler Perspektive*, Göttingen, 2008, p. 27, 30-31, 33-35. **29.** "Auschwitz (De notre envoyé spécial à Francfort, Philippe Toussaint)", in *Pourquoi Pas ?*, 10.1.1964, p. 3-9. **30.** O.m. Gaston Eyskens, *De memoires*, Tielt, 1993, p. 698-699. Zie ook het, weliswaar pamflettaire, maar evenzeer op zakelijke feiten gebaseerde : Lukas Catherine, *De zonen van Godfried van Bouillon. De zionistische lobby in België*, Berchem, 1980. **31.** Het Huldecomité, "Hulde van de Joden van België aan hun helden en redders 1940-1945", in Maxime Steinberg, *Uitroeiing Redding en Verzet van de Joden van België*, Brussel, 1979, p. 5; Bruno Benvindo, "Getuigen van een nieuwe wereld…", p. 190. **32.** Mededeling Stijn Delcour aan Lieven Saerens, 3.7.2012, wiens grootvader de publicatie in 1960/1961 kocht n.a.v. de actie van *Het Laatste Nieuws*. Meerdere websites van antiquariaten situeren de publicatie eveneens in die periode.

Belges face à la persécution raciale 1940-1944. Die studie uit 1965, was bijna een lofzang op de Belgische 'omstanders', het establishment letterlijk op kop. Het werk was een opdracht van het in 1959 in Brussel gestichte universitaire Joods onderzoekscentrum *Centre National des Hautes Etudes Juives* en verscheen bij het Sociologisch Instituut van de ULB – onder redactie van de Brusselse Joodse hoogleraar Max Gottschalk, die de oorlog in de Verenigde Staten had doorgebracht en internationale faam had. Zodoende leek 'het Joods establishment' de inhoud van de studie al bij voorbaat te canoniseren. Garfinkels was bovendien gehuwd met een gewezen voorzitter van de VJB. Voor Dossin was in dat verhaal geen plaats, tenzij een verwijzing naar de huldigingen die de ADM destijds ter ere van Belgische autoriteiten had gedaan[33].

Voegen we er nog aan toe dat in dezelfde periode (1966) in Brussel de *Mouvement contre le Racisme, l'Antisémitisme et la Xénophobie* (MRAX) werd opgericht door Yvonne Jospa, één van de bezielsters van het Joods Verdedigingscomité, de tegenhanger van de VJB.

De aandacht van Belgische historici bleef niet alleen voor de Jodenvervolging haast onbestaande. Ook de historiografie over de Tweede Wereldoorlog en de eigentijdse geschiedenis in het algemeen, werd niet als een volwaardig wetenschappelijk onderwerp aanzien. Voor de Tweede Wereldoorlog bestond decennialang een gebrek aan interesse[34]. Het echte begin van de wetenschappelijke oorlogsgeschiedenis in België kwam er pas in 1971 met *L'An 40* van de jurist Jules Gérard-Libois en de historicus José Gotovitch. Er werden 25.000 exemplaren van verkocht, waarvan naar schatting 15 % in Vlaanderen, met even enthousiast Vlaamse als Franstalige recensies[35]. Een doorbraak over de geschiedenis van de Jodenvervolging betekende deze publicatie echter niet. Slechts in de *Annexes* werd aandacht besteedt aan het lot van de Joden in België tijdens het eerste bezettingsjaar. Nochtans had José Gotovitch, net zoals Marcel Liebman en Maxime Steinberg (zie verder), als ondergedoken Joods kind de oorlog overleefd. Wel was er datzelfde jaar een licentiaatsverhandeling over de Jodenvervolging in België aan de ULB, geschreven door een student van Joodse origine; twee jaar later gevolgd door een verhandeling over de Belgische verzetspers en de Jodenvervolging[36]. In 1972 was er aan de KU Leuven het eerste proefschrift over de Tweede Wereldoorlog, waarin het beleid van de secretarissen-generaal werd bestudeerd en terloops ook werd ingegaan op hun houding tegenover de Jodenvervolging[37].

33. Lieven Saerens, *Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*, Tielt, 2000, p. XXXIII-XXXIV; Jean-Philippe Schreiber, "Max Gottschalk", in Id. (red.), *Dictionnaire biographique des Juifs…*, p. 139-141; Betty Garfinkels, *Les Belges…*, p. 102-103. **34.** Afgezien van enkele opmerkelijke onmiddellijk na de bezetting verschenen studies van Fernand Baudhuin en Guillaume Jacquemyns. **35.** Chantal Kesteloot, "'Il ne s'agit pas ici d'un best-seller de qualité incertaine'. Quelques échos suscités par la parution de l'An 40", in *BEG*, nr. 15, 2005, p. 13-28. **36.** Israël Shirman, *La politique allemande à l'égard des Juifs de Belgique, 1940-1944,* licverh. ULB, Bruxelles, 1971; Arlette Cige, *Le juif dans la presse clandestine belge*, de 1940 à 1944, licverh. ULB, Bruxelles, 1973. **37.** Mark Van den Wijngaert, *Het bestuur van de Secretarissen-Generaal in België tijdens de Duitse bezetting*, 1940-1944, proefschrift KU Leuven, Leuven, 1972 (in 1975 als handelseditie gepubliceerd).

Het belang van *L'An 40* op de bredere publieke opinie mag nochtans niet worden overschat. Dat gold zeker voor Vlaanderen, dat nog enkele decennia de last van het oorlogsverleden met zich meedroeg. In plaats van het accent op het verzet te leggen – zoals in Franstalig België en andere West-Europese landen –, werd in een dominant deel van Vlaanderen gewezen op de 'mateloze repressie' en werd het 'idealistisch karakter' van de collaborateurs in de verf gezet en de collaboratie zelfs geminimaliseerd.

Studies als *L'An 40* en die over de secretarissen-generaal hadden verder geen invloed op het wetenschappelijk onderzoek naar de Jodenvervolging. De tweede helft van de jaren 1970 kende wel een relatief groot aantal autobiografische Joodse geschriften, waarin de verhoudingen tussen Belgen en Joden tijdens de bezetting uitvoerig aan bod kwamen. De oorlogsperiode stond centraal in de in 1977 verschenen herinneringen van de politicoloog Marcel Liebman (ULB), die als ondergedoken kind de oorlog had overleefd : *Né juif. Une enfance juive pendant la guerre* (verschenen bij de progressief-katholieke uitgeverij Duculot). Het werk getuigde ook van de haast totale desinteresse die er in die jaren in de Belgische academische wereld voor de Jodenvervolging bestond. Liebman had een tijd "geaarzeld" om het werk te schrijven en zich afgevraagd of het "nuttig" zou zijn. Toen hij *Histoire de la Belgique contemporaine* (Brussel, 1974) had gelezen en moeten vaststellen dat hierin "geen regel, niet één enkele regel" ook maar enigszins suggereerde dat er tijdens de bezetting duizenden Joodse landgenoten waren gearresteerd, wist hij het antwoord : zijn boek was niet alleen "nuttig", maar ook "noodzakelijk"[38].

Net zoals Schmidt droeg Liebman zijn boek op "ter herinnering aan de slachtoffers". Tevens stelde hij "de strijders" (zowel Joden als niet-Joden) die over alle tegenstellingen heen "zoveel mensen" hadden gered, tot voorbeeld. Net zoals bij Schmidt kwam iedereen aan bod. Ditmaal werd het establishment niet naar voren geschoven. Liebman wees integendeel met een beschuldigende vinger naar de Antwerpse katholieke oorlogsburgemeester, die prompt met een proces dreigde[39]. In tegenstelling tot Garfinkels spaarde Liebman evenmin bepaalde Joodse notabelen van de VJB, hoewel ook zijn vader (een kritisch) lid van de VJB was geweest. Mede door de in hetzelfde jaar verschenen Nederlandse vertaling bij (de katholieke) uitgeverij De Standaard, ging het werk ook niet onopgemerkt aan bepaalde Vlaamse media voorbij; hoe groot die aandacht was en of ze louter positief was, dient nader onderzocht[40].

Toch werden in de daaropvolgende jaren nog enkele memoires gepubliceerd die het

38. Lieven Saerens, *Vreemdelingen in een wereldstad…*, p. XXXVI; Jean-Philippe Schreiber, "Marcel Liebman(n)", in Id. (red.), *Dictionnaire biographique des Juifs…*, p. 226-227. In *Histoire de la Belgique* werd het hoofdstuk over de Tweede Wereldoorlog geschreven door Liebmans' ULB-collega en historicus Jacques Willequet, tijdens zijn jeugd nog lid van het extreem-rechtse, anti-Joodse Nationaal Legioen (Alain Colignon & José Gotovitch, "Du Sang, de la sueur, de l'encre", in *Jours de Guerre*, Vol. 22-24 : *Jours de paix*, Bruxelles, 2001, p. 124-125). **39.** Lieven Saerens, *De Jodenjagers van de Vlaamse SS*, Tielt, 2007, p. 252-253; Jean Stengers, "L'historien face à ses responsabilités", in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 2004, nr. 1-2, p. 86-87. **40.** Zo verscheen er in *Knack* een uiterst positieve bespreking van Johan Anthierens, zelf zoon van een collaborateur.

"Belgen vergeet dit niet …" Tijdens de onthulling van de gedenksteen op 30 mei 1948 aan de gevel van de Dossin-kazerne (achteraan midden) werd het woord gevoerd door de katholieke minister Alfons Verbist, minister van Volksgezondheid en bevoegd voor de Dienst Oorlogsslachtoffers. Links naast Verbist, met papieren in de hand, Robert Bender, voorzitter van de "Association des Anciens Détenus de la Caserne Dossin", de organisatie die de gedenkplaat financierde. Tevens bemerken we twee bedienaars van de eredienst van de Israëlistische Gemeente van Brussel, een gedecoreerde oud-strijder van de Eerste Wereldoorlog en gewezen verzetslui. Prominent aanwezig zijn ook de wapenschilden van België en de stad Mechelen. (© Joods Museum van België, Brussel)

accent op het Joods verzet bleven leggen. Zo verscheen in 1979 van de reeds geciteerde Claire Prowizur-Szyper, een verzetsstrijdster die uit het XXste Konvooi was ontsnapt : *Conte à rebours. Une résistante juive sous l'occupation*. Szyper was allicht de eerste die, 35 jaar na Hakker en Beer, uitvoerig op Dossin inging[41]. En vanaf einde jaren 1970 begon de Antwerpse *B'nai B'rith* – die in 1993 de benaming loge Mala Zimetbaum zou krijgen – met de jaarlijkse Mala Zimetbaum-herdenkingen[42].

In diezelfde periode, 1978-1979, zonden de BRT en de RTBF achtereenvolgens het druk bekeken Amerikaanse docudrama *Holocaust* uit. Alhoewel er op de Belgische televisie voordien ook aangrijpende films over de Jodenvervolging waren te zien geweest, wordt beweerd dat die serie een eerste werkelijk kantelpunt voor een brede publieke belangstelling voor de Jodenvervolging was[43].

Tegelijkertijd waren er (ideologische) gevolgen van de economische crisis die 'de Joodse gemeenschap' bang maakten. Eveneens in 1979, 35 jaar na de bevrijding van België, werd een Hulde Comité van de Joden van België aan hun Helden en Redders opgericht, waarin alle strekkingen van de Joodse gemeenschap waren vertegenwoordigd. Het Comité mat zich een "opvoedende taak" toe en zag de jaren 1970 somber in, niet alleen als een periode van economische crisis, maar ook een van "moreel verval". Volgens het Comité trachtten sommigen het naziregime opnieuw te rehabiliteren en wilden ze "de afschuwelijke misdaad van Hitler" ontkennen[44]. Het "antisemitisme monster" stak opnieuw de kop op. Niet minder verontrustend was de ontstellende onwetendheid van de jeugd. Een tweede doelstelling van het Comité was dat 'het Belgisch Jodendom' nog eens in het openbaar zijn erkentelijkheid toonde aan de "duizenden" niet-Joden die Joden hadden geholpen. Als andere taak zag het Comité het opnieuw als "heilige plicht" om de ongeveer 240 Joden te huldigen, die (als lid van de Belgische weerstand) in de strijd tegen de nazi's waren omgekomen. Daartoe richtte het in mei 1979 bij het Anderlechtse monument een bijkomend gedenkteken op. Dat moest de mythe logenstraffen dat de Joden een "gedwee volk" zijn, dat zich "als schapen naar de slachtbank" had laten leiden[45].

IV. Het baanbrekend werk van Maxime Steinberg en de 'boom' van de jaren 1980 / 1990

Intussen was Maxime Steinberg met zijn onderzoek begonnen. Steinberg was niet alleen historicus (ULB), maar ook getuige, kind van een gedeporteerde moeder en iemand

41. Lieven Saerens, *Vreemdelingen in een wereldstad…*, p. XXXVII-XXXVII. **42.** E-mail Guido Joris (*Joods Actueel*) aan auteur, 29.5.2012; Ephraïm Schmidt, *Geschiedenis van de Joden van Antwerpen in woord en beeld*, Antwerpen, 1994, p. 273. **43.** Dat gold in ieder geval niet voor mezelf. Omstreeks 1965-1970 waren er op de BRT reeds bioscoopfilms als *The Diary of Anne Frank* (1959), *Exodus* (1960) en *Conspiracy of Hearts* (1960) uitgezonden. Vooral laatstgenoemde film – over Italiaanse kloosterzusters die Joodse kinderen verbergen en zelfs een Duitse inval weerstaan – maakte diepe indruk. Vgl. Rudi Van Doorslaer, "Gebruikt verleden…", p. 249 noot 50. **44.** Mogelijk werden hier de publicaties van Robert Faurisson en David Irving bedoeld. En in 1979 schreef Léon Degrelle zijn open brief naar de paus waarin hij de Holocaust afschilderde als een Joods verzinsel en complot. **45.** Het Huldecomité, "Hulde van de Joden van België aan hun helden en redders…", p. 4-6.

die buiten het Joods establishment stond. Aanvankelijk ging zijn aandacht uit naar de arbeidersbeweging en de communistische partij. Tot medio jaren 1970 paste Steinberg in de rij van Joodse slachtoffers die slechts na verloop van jaren het "scherm" tegen alles wat met de '*Endlösung*" te maken had, neerhaalden. Omdat hij geen afscheid van zijn moeder had kunnen nemen, waren zijn herinneringen "geblokkeerd" geraakt en had hij de drang om de judeocide te negeren. Na enige tijd legde hij zich wel op de studie van het Derde Rijk toe, maar pas op het einde van de jaren 1970 – "via het kleine achterpoortje van het Joodse verzet" – zou hij ook de geschiedenis van de '*Endlösung*' onder ogen nemen. Geschiedschrijving werd voor hem een poging om het verleden te "beheersen" en zo tegelijkertijd te "bezweren"[46].

Steinbergs belangstelling voor de Jodenvervolging werd geactiveerd door externe impulsen. In 1975 vroeg de Vereniging van Joodse Oud-Verzetsstrijders in België aan Steinberg een hernieuwd onderzoek te doen naar het Joods verzet, toegespitst op de communisten. Het was een reactie op de studie van de Franse historicus Lucien Steinberg over het Joods Verdedigingscomité / *Comité de Défense des Juifs* (Brussel, 1973), net zoals dat van Garfinkels een opdracht van het *Centre National des Hautes Etudes Juives*. In beginsel was in Maxime Steinbergs onderzoek voor de weerloze Joodse slachtoffers andermaal geen plaats. Dit werd echter doorkruist door het onderzoek van het echtpaar Klarsfeld. Datzelfde jaar had Beate Klarsfeld o.m. Kurt Asche – in de cruciale fase van de Jodenvervolging *Judenreferent* van de Sipo-SD in Brussel en een regelmatig bezoeker van Dossin – opgespoord. Er vond een ontmoeting tussen Serge Klarsfeld en Steinberg plaats, met de vraag om samenwerking.

Zijn eerste bevindingen publiceerde Steinberg in 1979 in diverse korte publicaties. In tegenstelling tot de vraag van zijn opdrachtgevers beperkte hij zich niet louter tot het communistisch verzet, maar ging hij ook in op de niet-Joodse 'helpers' en gaf hij een kort overzicht van de anti-Joodse politiek van de bezetter. Hij was steeds meer tot het inzicht gekomen dat het Joods verzet niet los te koppelen viel van een bredere studie van de Jodenvervolging in België[47].

Dat inzicht werd in de hand gewerkt door Steinbergs optreden als historisch expert voor de burgerlijke partij in het proces tegen Asche (Kiel, 1980-1981). Zo vergaarde Steinberg het basismateriaal over de Jodenvervolgingen in België. Het proces kreeg in België uitgebreide media-aandacht, zowel vanwege Joodse als niet-Joodse zijde. Bij 'de Belgische opinie' leek steeds meer het besef te groeien van de specifieke betekenis van de Jodenvervolging. Via de talrijke getuigenissen van Joodse overlevenden op het proces werd Dossin stilaan een begrip. Asche werd tot zeven jaar veroordeeld. Voor het eerst erkende, beschreef en veroordeelde een rechtbank in zijn vonnis de judeocide op het Belgische Jodendom. Voor het eerst werd er nu ook iemand voor de medeplichtigheid aan *moord* op de Belgische Joden tijdens de oorlog veroordeeld. Het naoorlogse Belgische gerecht had het louter

46. I. De Bie, "Jood in België. Maxime Steinberg : 'Ik heb heel lang met de krankzinnige hoop geleefd dat mijn moeder ondanks alles zou terugkeren'", in *Humo*, 28.5.1987, p. 245-255.
47. Bv. Maxime Steinberg, *Uitroeiing, Redding en Verzet van de Joden van België*, Brussel, 1979.

over "willekeurige aanhoudingen" gehad en had het aspect Jodenvervolging haast volledig terzijde geschoven.

De Joodse bevolking leek steeds meer aan zelfbevestiging toe. In die periode werd ze meermaals opgeschrikt door aanslagen, in België en het buitenland. In april 1979 was er een aanslag in Zaventem tegen een Israëlisch passagiersvliegtuig. In juli 1980 wierp een Palestijn in Antwerpen een granaat naar een groep Joodse kinderen. In oktober van dat jaar was er een aanslag op een synagoge in Parijs. In de nasleep daarvan werd in Antwerpen het blad *In Naam van de Vrijheid. Maandelijks Joods Antifascistisch Tijdschrift* gelanceerd (1980-1982, uitg. Antidiffamatie Liga *B'nai B'rith*). Het blad verwees ook naar de Jodenvervolging in België. Belangrijk was tevens de jubileumtentoonstelling *150 jaar Belgisch Jodendom* (eind 1980-begin 1981) met gelijknamige catalogus. Het was de eerste maal dat een dergelijk gebeuren in België plaatsvond. Zowel in de tentoonstelling als de catalogus werd aan Dossin echter nog nauwelijks aandacht besteed. 1980 leek wel een kanteljaar voor de Joodse gemeenschap. Zo werd in dat jaar de Auschwitz-Stichting opgericht, een initiatief van de Vriendenkring van Oud-Politieke (*sic*) Gevangenen van Auschwitz-Birkenau, Kampen en Gevangenissen van Silezië. Zij besteedt bijzondere aandacht aan educatie, via de organisatie van schoolreizen naar Auschwitz en seminaries voor leerkrachten.

In 1983 verscheen bij de progressief-katholieke uitgeverij *Vie Ouvière* het eerste deel van Steinbergs driedelige *L'étoile et le fusil* (Brussel, 1983-1987). De trilogie betekende een ommekeer in de historiografie over de Jodenvervolging in België. Die was tot dan in feite onbestaande. Ze beperkte zich hoofdzakelijk tot vergoeilijkende en / of amateuristische publicaties en enkele licentiaatsverhandelingen. Steinberg zette voor het eerst een allesomvattende geschiedenis van de judeocide in België neer en beschreef de mechanismen van de '*Endlösung*'. Hij benadrukte de belangrijke rol die de Joden in het verzet hadden gespeeld. Tegelijkertijd had hij oog voor de weerloze slachtoffers (onder wie zijn moeder). Dossin daarentegen – waarvan hij later wetenschappelijk adviseur zou worden – kreeg in zijn onderzoek geen prominente plaats.

Steinbergs trilogie sloeg in het Franstalig landsgedeelte in als een bom, te vergelijken met het verschijnen van *L'An 40* in 1971. De commentaren waren uiterst lovend en Steinberg was, net zoals de auteurs van *L'An 40* destijds, wekenlang prominent aanwezig op radio en televisie. Of de mediabelangstelling dit maal hoofdzakelijk tot het Franstalig landsgedeelte beperkt bleef, dient nog nader onderzocht. Er kwamen alleszins wel positieve reacties van enkele progressieve Vlaamse stemmen[48].

48. Vanuit Nederlandstalige hoek verscheen bv. een uiterst lovende bespreking van Rudi Van Doorslaer in *Knack* en besteedde ook Walter De Bock, journalist van *De Morgen*, er uitvoerig aandacht aan. Maar evenzeer is het zo dat in werk van Vlaamse romanciers decennialang de Jodenvervolging niet ter sprake kwam, enkele zeer terloopse verwijzingen bij vrijzinnige auteurs niet te na gesproken. Alleen het verhaal *Verzamelpunt Mechelen* uit de bundel *Vrouwen* (1978) van Jos Vandeloo en een passage in *De eerste sneeuw van het jaar* (1985) van Hubert Lampo gaan uitdrukkelijk op dit thema in (Zie ook Ludo Abicht, "Waar zoudt gij zonder het jodendom zijn ?", in *Ons Erfdeel*, 1990, nr. 3, p. 360-361).

Vanaf de jaren 1980 volgde een 'boom' van studies over de Joodse gemeenschap, het antisemitisme en de Jodenvervolging in België. Met het verstrijken der jaren voelden zich een aantal Joodse betrokkenen eindelijk geroepen om over hun oorlogsverleden te getuigen. Na jaren zwijgen leek het eigen oorlogstrauma publiekelijk bespreekbaar te worden. Sommigen richtten zich expliciet tot de jeugd en voelden zich sinds de doorbraak van extreem-rechts midden jaren 1980, daartoe verplicht. Ook vanuit niet-Joodse, progressieve hoek verschenen in die periode talrijke studies die waarschuwden voor extreem-rechts en waarin ook aandacht voor antisemitisme en Jodenvervolging werd besteed.

Opmerkelijk en tevens katalysator voor het einde van de jaren 1980 was verder de interesse van een aantal na de oorlog opgegroeide kinderen en kleinkinderen van Joodse overlevenden voor de verwerking van het oorlogsleed, een tendens die zich vanaf begin jaren 1990 duidelijk begon af te tekenen. Ook de ondergedoken Joodse kinderen van destijds verhieven voortaan hun stem. Na een internationale bijeenkomst in 1991 in New York, werd in Brussel *L'Enfant Caché* opgericht. De toenemende interesse voor de Jodenvervolging was ook merkbaar in het stijgend aantal licentiaatsverhandelingen, zowel van Joodse als niet-Joodse studenten, o.m. een verhandeling over Dossin aan de ULB uit 1997[49]. Een impuls kwam er verder doordat vanaf eind jaren 1980 een hele reeks (internationale) herdenkingen plaatsvonden die de Jodenvervolging centraal stelden, zoals vijftig jaar *Kristallnacht* (1988) en vijftig jaar vertrek van de eerste deportatietreinen uit Mechelen (1992).

Tv-uitzendingen speelden ook een rol. Belangrijk was *De laatste getuigen* van historicus Lukas Vander Taelen, uitgezonden op VTM, RTBF en het Nederlandse TROS en het daaruit voortvloeiende boek uit 1992, met evenzeer een vingerwijzing naar extreem-rechts. Zijn medewerking aan de uitzending zette de latere voorzitter van het JMDV, Natan Ramet, aan verder te getuigen, in het bijzonder voor de jeugd. In de jaren 1980 waren er bovendien de spraakmakende BRT-uitzendingen van Maurice De Wilde ("Productiekern Wereldoorlog II") over de collaboratie geweest. Diezelfde "Productiekern" realiseerde o.l.v. Herman Van de Vijver ook een reeks over het verzet (1987-1989), met eveneens aandacht voor de Jodenvervolging. Intussen was ook Claude Lanzmanns bejubelde documentairefilm *Shoah* (1985) op de beeldbuis gekomen[50]. Dat alles bracht vanaf de jaren 1980 in Vlaanderen een meer kritische reflectie over de collaboratie op gang en deed allicht de interesse voor de historische betekenis van Dossin evenzeer toenemen, in het bijzonder bij de Joodse gemeenschap.

V. Joods Museum van Deportatie en Verzet (JMDV), 1996[51]

Voor een goed begrip van de genese van het JMDV gaan we even terug in de tijd. Na de oorlog was Dossin opnieuw in handen van de Belgische staat gekomen. Van september

49. Frédéric Molle, Le SS-Sammellager de Malines : la vie dans la caserne Dossin, licverh., ULB, Bruxelles, 1997. **50.** Lieven Saerens, Vreemdelingen in wereldstad…, p. XXXVIII-XLV; Id., "In memoriam Natan Ramet" (www.cegesoma.be). **51.** Het nu volgende is hoofdzakelijk gebaseerd op knipselarchieven van het JMDV, de JMDV-website en gesprekken met Ward Adriaens en Laurence Schram, resp. directeur en wetenschappelijk medewerkster van het JMDV.

1944 tot april 1946 werd ze door het leger als interneringskamp voor incivieken gebruikt. In 1948 werd ze omgevormd tot een militaire school voor administratie en financiën. Dat leidde ertoe dat miliciens van Joodse afkomst hun legerdienst vervulden in dezelfde kazerne waar hun ouders of andere familieleden waren opgesloten en nadien gedeporteerd[52]. Toen deze dienst in 1975 naar Peutie verhuisde, raakte de kazerne in verval. In 1977 nam de stad Mechelen de kazerne over. Begin jaren 1980 werd overwogen om Dossin af te breken, maar na Joods protest werd van die plannen afgezien. De gevel van het gebouw werd geklasseerd en in 1984 besliste de gemeenteraad om de kazerne om te vormen tot een luxueus appartementencomplex. Op de binnenplaats, waar tijdens de bezetting de Joodse slachtoffers aan- en afgevoerd werden, werden een bloementuin en een ondergrondse garage aangelegd. Het verleden werd als het ware toegedekt.

In 1989 betrokken de eerste bewoners hun appartementen. Sindsdien stond Dossin terug bekend onder haar oorspronkelijke benaming uit 1756 Hof van Habsburg, een verwijzing naar de opdrachtgeefster voor de bouw, keizerin Maria Theresia van Oostenrijk. Daardoor leek de band met de Jodenvervolging volledig doorgeknipt. Daarop drongen de Vereniging van Joodse Weggevoerden van België en het Centraal Israëlitisch Consistorie bij het stadsbestuur en de Vlaamse Gemeenschap aan om een ruimte vrij te laten voor een museum. Zowel de Stad Mechelen en de Vlaamse Executieve als het Antwerps provinciebestuur gingen op het verzoek in. Ze financierden de aankoop van de kelder en het gelijkvloers van de rechtervleugel. De inrichting van het museum zelf diende via private fondsen te gebeuren[53]. Later, vanaf midden jaren 1990, zou de Vlaamse Gemeenschap blijven instaan voor de werkingskosten van het museum.

Intussen was in 1986 aan de voorgevel van Dossin ook een monument geplaatst. Aanleiding was de aanleg van de ring rond Mechelen. Toen werd de spoorlijn die net voor de Dossin-kazerne liep en waarlangs de Joden destijds werden gedeporteerd, uitgebroken. Zes spoorstaven werden gerecupereerd en tot een monument omgevormd : zes *ongelijke* ijzeren staven uit de authentieke spoorlijn die Mechelen met Auschwitz had verbonden, moesten de ongeveer zes miljoen Joodse slachtoffers van *alle leeftijden* symboliseren.

In september 1992 legde Vlaams christen-democratisch minister-president Luc Van den Brande, zelf Mechelaar, de eerste steen van het museum. In mei 1995 werd het museum ingehuldigd door koning Albert II, in het kader van de 50ste verjaardag van de bevrijding der kampen[54]. In november 1996 opende Dossin zijn deuren voor het publiek. Het (kleine) museum kreeg de naam Joods Museum van Deportatie en Verzet (JMDV), waaraan een gelijknamige vzw verbonden was. Steinberg nam het geschiedkundige en pedagogische ontwerp en de keuze van de documenten op zich[55]. De rode draad is een chronologisch verloop van de Jodenvervolging in België, met

52. Mededeling José Gotovitch aan auteur, waarvoor dank. **53.** Bruno Benvindo, "Getuigen van een nieuwe wereld…", p. 198. **54.** Gie Van den Berghe, "Geen Holocaustmuseum", in *BEG*, nr. 13-14, 2004, p. 289. **55.** Laurence Schram, "Hommage à Maxime Steinberg (1936-2010)", in *Bijdragen tot de Eigentijdse Herinnering*, nr. 10, 2011, p. 425-426.

een korte voorgeschiedenis van de vervolging in het vooroorlogse Duitsland. De 'massa van vervolgden' wordt geïndividualiseerd met foto's van een aantal Joden. Steinberg koos voor de combinatie van een emotionele en een rationele aanpak[56].

Het JMDV wou echter meer zijn dan louter een historisch museum. Er werd niet alleen een documentatiedienst in ondergebracht, tevens moest het de functie van memoriaal en educatie vervullen, "een gedenkplaats en een waarschuwing tegen het verleden", een museum tegen het vergeten. Het was de bedoeling te spreken in naam van hen die er niet meer waren, te getuigen en de herinnering levendig houden[57]. Sommigen binnen de Joodse gemeenschap, aldus moraalwetenschapper Gie Van den Berghe, zagen het museum ook als een "uitdrukking van de stijgende bewustwording van het Belgische Jodendom"[58].

De doelgroep bij uitstek zijn leerlingen uit het secundair onderwijs, zowel Nederlands- als Franstaligen. Ze maken ongeveer 80 % van het bezoekersaantal uit. Elk Belgisch schoolnet heeft een vertegenwoordiger bij het JMDV, waar ze een gezamenlijke didactiek voor het museumbezoek uitwerken. Jongeren dienden te worden gewaarschuwd voor de gevaren van extreem-rechts. In hoeverre er een reëel verschil zou bestaan tussen aantal bezoeken van de onderscheiden schoolnetten, verdient nader onderzoek. Voorts werd het museum noodzakelijk genoemd gezien de hardnekkige pogingen tot geschiedvervalsing, de ontkenning van de nazi-volkerenmoorden, de banalisering en "zelfs het eerherstel" van het fascisme. Het museum kon als een hoeder van de democratie en als waarschuwing tegen eigentijdse genocides worden beschouwd.

VI. De lange, kronkelige weg naar het Memoriaal, Museum en Documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten, 2001 e.v.

Ook hier moeten we even terug in de tijd. Lang leek de Belgische politieke wereld weinig of geen belangstelling te hebben voor de Jodenvervolging. In die zin zijn '*lieux de mémoire*' meer dan een '*Ding an sich*', maar leren ze ook iets over 'politieke strategie', 'politieke belangen'. Bij de stilaan veranderende houding van de overheid tegenover de Jodenvervolging speelden o.m. interne Belgische/Vlaamse factoren een rol. Na de oorlog was er uit politieke hoek geen belangstelling voor de Jodenvervolging. In 1951 werd de Koningskwestie officieel beslecht en in 1958 kwam er het Schoolpact. De jaren 1960-1970 waren hoogtijdagen van de communautaire tegenstellingen. Weliswaar toonden een aantal toppolitici zoals Eyskens en Lefèvre in die jaren belangstelling voor Israël, maar dat leek geen invloed te hebben op de 'politieke' herinnering aan de Jodenvervolging. Initiatieven vanuit de politieke wereld bleven in ieder geval achterwege. Bovendien was tot dan de actieve politieke

56. Vgl. Bruno Benvindo, "Getuigen van een nieuwe wereld…", p. 199-201 en 214-215, die verwijst naar de JMDV-brochure *Le Musée de la Déportation et de la Résistance à Malines*, Malines, 1996, waarin een enigszins ander beeld van de inhoud van het museum wordt gegeven en stellingen worden verkondigd die regelrecht indruisen tegen de bevindingen van Steinberg. **57.** Knipselarchief en Administratief archief (JMDV). **58.** Gie Van den Berghe, "Geen holocaustmuseum"…, p. 288.

Herdenking in de Dossin-kazerne, 24 september 2000. V.l.n.r. : Georges Schnek, voorzitter van het Centraal Israëlitisch Consistorie van België, Eli Ringer, voorzitter van het Forum van Joodse Organisaties van Antwerpen, premier Guy Verhofstadt – die er voor de eerste maal een toespraak hield over de Jodenvervolging in België – en David Susskind, erevoorzitter van het "Centre communautaire laïc juif". (Foto Joods Museum van België)

JMDV-voorzitter Natan Ramet, links, licht het verleden van de Dossinkazerne toe aan een groep jongeren. Mechelen, einde juli 2009 (Foto Joods Museum van Deportatie en Verzet).

tussenkomst van de Joodse gemeenschap bij Belgische instanties zwak, mede door de ideologische tegenstellingen tussen de Brusselse en Antwerpse Joodse gemeenschap[59].

Een kentering bij de overheid

Vanaf de jaren 1980 kwam er – net zoals in het wetenschappelijk onderzoek en het 'getuigen' – stilaan een kentering. Vooreerst was er in die jaren de opkomst van het extreem-rechtse, racistische Vlaams Blok, die culmineerde in de Zwarte Zondag van november 1991. Daarop komen we verder nog terug. Ook institutionele hervormingen hadden hun inbreng. Met de staatshervorming van 1993 werd België een volwaardige federale staat. De Vlaamse gemeenschap kreeg de gelegenheid zich te profileren. In Vlaanderen werd steeds meer belang gehecht aan burgerschapseducatie en werd een imago gecreëerd van openheid en democratie[60]. Dat belette niet dat het Vlaams Blok / Vlaams Belang tot de federale verkiezingen van 2007 zou blijven stijgen en dat het na de Vlaamse Parlementsverkiezingen van 2004 de grootste fractie in het Vlaams Parlement was. In 1994 was er de schok van de Rwanda-genocide, waarbij de Belgische regering schuldig verzuim had gepleegd. Door enkele Belgische politici, onder wie de socialist en toekomstig lid van de vzw Kazerne Dossin Eric Derycke, werd de volkerenmoord in Rwanda vergeleken met de genocide op de Joden[61]. Ook Maxime Steinberg was erg begaan en zag er parallellen. In 2005 zou hij tijdens het tweede Rwanda-proces voor het Brusselse hof van Assisen optreden als expert.

Na de doorbraak van extreem-rechts was de strijd tegen het racisme begin jaren 1990 op het voorplan getreden. In 1993 richtte de Belgische regering het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en Racismebestrijding op. De strijd tegen het racisme en de herinnering aan de Jodenvervolging leek aanvankelijk echter vooral een Franstalige aangelegenheid. In 1994 werd bij de diensten van de minister-president van de Franse Gemeenschap een pedagogische stuurgroep opgericht, *Démocratie ou Barbarie*, die de jeugd "*l'éducation à la citoyenneté*" wou bijbrengen met de nadruk op de verantwoordelijkheid van het individu. Tevens zette ze zich in voor de verspreiding van informatie over de judeocide in het Franstalig onderwijs. Steinberg was vooraanstaand medewerker van de stuurgroep.

Het verschil met de Franse Gemeenschap is allicht mede te verklaren doordat Vlaanderen nog steeds niet in het reine gekomen was met zijn oorlogsverleden. In die zin is het weinig verwonderlijk dat de viering van 50 jaar bevrijding in Vlaanderen heel wat minder animo kende dan in Wallonië. Herinneren we ook aan het decreet Suykerbuyk uit 1997, zoals gestemd in de Vlaamse Raad[62]. Bovendien is er het gegeven dat Vlaanderen

59. O.m. : Rudi Van Doorslaer, "Gebruikt verleden…", p. 240, 249 noot47; Gaston Eyskens, *De memoires…*, p. 699. **60.** Vgl. Bruno Benvindo, "Getuigen van een nieuwe wereld…", p. 198. **61.** Christoph Brüll, "'Das Recht, über die Geschichte zu urteilen'. Der Umgang mit dem Holocaust in Belgien an der Schwelle zum 21. Jahrhundert", in Jan Eckel & Claudia Moisel (red.), *Universalisierung des Holocaust ?...*, p. 49. **62.** Rudi Van Doorslaer, "Gebruikt verleden…", p. 246-247; Herman Van Goethem, "De historicus tussen hamer en aambeeld. Het collectieve geheugen in België anno 2001, t.a.v. collaboratie, Nieuwe Orde en Jodenvervolging in 1940-1944", in *BEG*, nr. 9, 2001, p. 242. Zie ook artikel Koen Aerts en Bruno De Wever in dit *BTNG*-nummer.

sowieso meer 'rechts' stemt dan het 'linkse Wallonië'.

Anderzijds was er op federaal niveau een opmerkelijk initiatief, dat zowel door Franstaligen als Nederlandstaligen werd gesteund. In 1995 – vijftig jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog en in navolging van de Franse, Duitse, Zwitserse en Oostenrijkse wetgever – keurde het Belgisch parlement een negationismewet goed, die het ontkennen van de 'Holocaust' strafbaar stelde[63]. Als laatste in een lange rij van landen richtte de Belgische regering, met als premier de christen-democraat Jean-Luc Dehaene, in 1997 een 'Studiecommissie Joodse goederen' op. Niet alleen vertegenwoordigers van de Belgische Joodse gemeenschap hadden daarop geïnsisteerd, "maar heel nadrukkelijk ook de vertegenwoordigers van de Clintonregering", m.a.w. de Verenigde Staten[64]. Datzelfde jaar legde ook de Rwanda-commissie haar rapport neer.

Met de overwinningen van de VLD - opeenvolgende regeringen Guy Verhofstadt (1999-2008) en Vlaamse minister-presidenten Patrick Dewael (1999-2003) en Bart Somers (2003-2004) – kwam tevens het mensenrechtendiscours prominent op de voorgrond. De Vlaamse liberale voorman Verhofstadt, gewezen verslaggever van de Rwanda-commissie, was daarvan zelf één van de incarnaties, met o.m. zijn verontschuldigingen in Kigali in april 2000. In zijn speech haalde hij er ook de Jodenvervolging bij : "*Les victimes de ce génocide hantent l'histoire collective de l'humanité, comme les victimes de la Shoah, des killings fields et des autres barbaries du siècle qui s'achève*"[65]. In dezelfde periode trachtte de Vlaamse overheid ook in het reine te komen met haar oorlogsverleden, getuige daarvan de studiedag – *Voorwaarts maar niet vergeten. Voor een eerlijk en rechtvaardig oordeel over collaboratie en repressie* die in juni 2001 in het Vlaams Parlement doorging (zie daarover artikel Koen Aerts en Bruno De Wever)[66].

Vanaf begin jaren 2000 kwam de Jodenvervolging nog meer op de Belgische politieke agenda[67]. Dat gebeurde mede door externe factoren : o.m. in navolging van andere West-Europese landen en door wat historicus Rudi Van Doorslaer de "geglobaliseerde 'Atlantische' cultuur", waarin de door het liberalisme geïnspireerde "hang naar 'universele morele waarden'" een belangrijke rol speelt[68]. Die invloed dient mijns inziens echter niet te worden overschat. Minstens zo belangrijk lijkt me de hoger geschetste eigen Belgische/Vlaamse context, met de weliswaar door liberalen geleide regeringen als stuwende factor. In januari 2000 ondertekende België mee de Stockholm-declaratie, die tot doel had de herinnering aan de Holocaust levend te houden en via opvoeding en onderzoek

63. In de Kamer stemde ook het Vlaams Blok voor de negationismewet; zoals later bleek hoofdzakelijk uit opportunistische redenen. In de Senaat onthield ze zich. **64.** Rudi Van Doorslaer, "Gebruikt verleden…", p. 242. **65.** http://www.diplomatie.be/kigalifr/default.asp ?id=25&mnu=25&ACT=5&content=36 **66.** Frans-Jos Verdoodt, "De Pijn van het oorlogsverleden. Het initiatief van de Voorwaarts-groep, 1999-2001", in José Gotovitch & Chantal Kesteloot (red.), *Het gewicht van het oorlogsverleden*, Gent, 2002, p. 183-196. **67.** Voor een globaal overzicht : *Na de Holocaust. Recente Belgische initiatieven. Onderwijs/Herinnering/Onderzoek/Morele en materiële schadeloosstelling*, Brussel 2012 (uitg. Kanselarij van de Eerste Minister). **68.** Rudi Van Doorslaer, "Gebruikt verleden…", p. 242-243.

over de Holocaust toekomstige genocides en andere misdaden tegen de mensheid te voorkomen. Op 24 september 2000 hield premier Verhofstadt een eerste maal een toespraak aan de Dossin-kazerne. Einde 2000 bezocht zijn partijgenoot, Vlaams minister-president Patrick Dewael, het JMDV.

Een "Vlaams Holocaustmuseum"

Dewaels bezoek gebeurde op uitnodiging van het JMDV, dat vreesde dat het nieuwe museumdecreet van 1996 uiteindelijk de subsidies in gevaar zouden brengen. Na overleg met de betrokken ministers werden de subsidies in veiligheid gesteld. Tevens rijpte bij Dewael het plan om een "Vlaams Holocaustmuseum" op te richten. Een aantal factoren lag aan het plan ten grondslag, zowel praktische, persoonlijke als politieke : het bestaande JMDV barstte uit zijn voegen; Dewaels grootvader Arthur Vanderpoorten was als politieke gevangene in een concentratiekamp omgekomen; de strijd tegen de opkomst van het extreem-rechtse Vlaamse Blok was voor steeds meer liberalen prioritair, waarbij het Vlaams Blok als het ware de oorlogsdemonen terug opriep[69].

Achteraf beschouwd ging de uiteindelijke wording van het "Vlaams Holocaustmuseum" met heel wat groeipijnen gepaard. Dat leidde uiteindelijk tot de installatie van een wetenschappelijk comité (zie verder). Aangezien ik zelf lid was van het comité en dus betrokken partij ben, is het volgende een eerder persoonlijke visie, temeer daar ik niet in het bezit ben van alle stukken van de puzzel. Het gaat dus niet om een gecontextualiseerde totaalanalyse. Wat hierna volgt, toont in elk geval wel de problematische rol van professionele historici/academici bij dit soort belangrijke 'gepolitiseerde' projecten.

Het "Vlaams Holocaustmuseum" was een emotioneel en politiek-ideologisch geladen dossier. Er dienden verschillende belangen te worden afgewogen. Niet in het minst was er het bestaande JMDV, dat zich uiteraard niet van de kaart wou laten vegen. Daarbij aansluitend, in hoeverre boden rechtstreeks betrokkenen (de Joodse overlevenden) garantie voor nodige afstandelijkheid ? Tevens werd het project doorkruist door het debat over het 'nut' van een *exclusief* Holocaustmuseum en door de vraag of er – onder meer via dergelijke musea – *überhaupt* lessen uit de geschiedenis konden worden getrokken. Sommigen verwezen ook naar het Israëlisch-Palestijns conflict : hoe zouden jonge moslims, die een aanzienlijk deel uitmaken van de Belgische secundaire schoolpopulatie op een 'Holocaustmuseum-*tout-court*' reageren ? Verder was er de vraag waar het Holocaustmuseum zou komen[70]. Bovendien was de term "*Vlaams* Holocaustmuseum" beladen : de Jodenvervolging in België leek 'gerecupereerd' te worden door één gemeenschap[71].

In juni 2001 keurde de Vlaamse regering een ambitieus basisconcept voor de oprichting van het "Vlaams Holocaustmuseum" goed[72]. Het

69. Gie Van den Berghe, "Geen holocaustmuseum"…, p. 290-291, 293-296; Patrick Dewael, *Wederzijds respect. De gevaren van het Blok*, Antwerpen/Baarn, 2001. **70.** Zie o.m. de themadossiers in : *Points Critiques. Bulletin Trimestriel de l'Union des Progressistes Juifs de Belgique*, 2003, n° 67 en *Driemandelijks Tijdschrift van de Auschwitz-Stichting*, 2002, n° 76-77. **71.** Vgl. Bruno Benvindo, "Getuigen van een nieuwe wereld…", p. 212. **72.** Gie Van de Berghe, "Geen holocaustmuseum"…, p. 292.

museum zou in Mechelen worden opgericht, tegenover de Dossin-kazerne. Bij die beslissing speelde mee dat het Fort van Breendonk "amper" enkele kilometer verder gelegen was, zodat ze elkaar zouden kunnen aanvullen. Het basisconcept ademde als het ware een liberaal-idealistische visie uit, die aansloot bij de opmars van het mensenrechtendiscours[73]. "Het onderwerp van het museum", aldus het concept, "is de vervolging van Joden en zigeuners en andere systematische schendingen van de mensenrechten in België tijdens de Tweede Wereldoorlog in de context van de nazidictatuur in Europa". Centraal moest de "*Belgian case*" staan, met oog voor de oorzaken, de systematiek en de gevolgen ervan in de geschiedenis van de 'Holocaust'. Tevens diende aandacht te worden besteed aan andere vormen van genocide, etnische zuivering en uitbuiting, intolerantie en racisme die ook vandaag voorkomen. Men moest m.a.w. "vermijden" "dat de bezoeker bij het buitengaan de indruk krijgt dat 'dit alles gelukkig verleden tijd is'". De bezoekers dienden "emotioneel" aangesproken te worden. De "ambitie" moest "groot" zijn : "het moet een spraakmakend museum in de wereld worden". Hierbij kon een architecturale inbreng via de Vlaamse Bouwmeester nuttig zijn[74].

Daarmee eindigden de discussies rond het project niet. Er volgde een hele stoet van werkgroepen (met o.m. Vander Taelen, Dirk Verhofstadt en Marc Reynebeau), studiebureaus, comité's, nieuwe basisconcepten (*Mission Statements*), nota's en rapporten. Nochtans legde zowat iedere betrokkene bij het "Vlaams Holocaustmuseum"-project vroeg of laat ongeveer dezelfde accenten, aansluitend bij het oorspronkelijke basisconcept. Ook bezocht zowat elke betrokkene dezelfde musea – in de eerste plaats de *Holocaust Exhibition* in het *Imperial War Museum* in Londen – en werd telkens opnieuw aan literatuurstudie gedaan.

De Transitgroep (2004-2005)

Uiteindelijk werd in februari 2004 door de liberale Vlaamse minister-president en Mechelse burgemeester Bart Somers een wetenschappelijk comité geïnstalleerd[75]. Het comité stond o.l.v. historicus Bruno De Wever (U Gent), die in feite al einde 2001 door Dewael was gevraagd. In het nieuwe *Mission Statement* waarmee het wetenschappelijk comité van start ging, was de functie van het JMDV expliciet teruggebracht tot een "memoriaalfunctie". Wel werd de directeur van het JMDV, Ward Adriaens, in het comité opgenomen. Op vraag van het comité nam ook de raadgever van het kabinet van de minister-president, Peter Dejaegher, aan alle vergaderingen deel. De andere leden van het comité waren de historici Marnix Beyen (U Antwerpen), Pieter Lagrou (ULB), Erik Somers (U Amsterdam), Jean-Philippe Schreiber (ULB) en Rudi Van Doorslaer (SOMA), Gie Van den Berghe (U Gent) en ikzelf. Het comité opteerde voor de benaming 'Transit Mechelen. Museum over Vervolging en Volkenmoord'. De brede visie impliceerde ook een complex plan. Men wou tot "méér dan een 'Vlaams Holocaustmuseum'" komen,

73. Vgl. Bruno Benvindo, "Getuigen van een nieuwe wereld…", p. 216-217. **74.** Archief auteur : *Mission statement Holocaustmuseum*, 2001. **75.** Wat nu volgt over het wetenschappelijk comité is grotendeels gebaseerd op het Archief van de auteur : vergaderstukken, e-mails, persknipsels, 2004-2006 en 2010.

zowel lokaal (de *Belgian case*, die centraal zou blijven staan) als globaal (denkkaders en praktijken van uitsluiting en vervolging van Anderen in het algemeen). De Jodenmoord diende in een bredere historische context te worden geplaatst met oog voor slachtoffers, daders en 'omstanders' enerzijds en voor de fundamentele historische processen die de geschiedenis sinds de negentiende eeuw kenmerkten, anderzijds.

Eveneens in 2004 verklaarde de regering zich akkoord om een studie te laten uitvoeren naar de mogelijke verantwoordelijkheid van de Belgische autoriteiten inzake de Jodenvervolging. Dat kwam er na een voorstel van resolutie van de Franstalige senatoren Alain Destexhe (MR) en Philippe Mahoux (PS), respectievelijk voormalig secretaris en verslaggever van de Rwanda-Commissie. Als minister van onderwijs in de Franse Gemeenschapsregering (1994-1996) was Mahoux ook nauw betrokken geweest bij *Démocratie ou Barbarie ?*[76]. Zij kregen steun vanuit Joodse hoek, die door het rapport van de 'Commissie Joodse Goederen' en de publicatie van mijn proefschrift uit 1999, waarin de medewerking van de Antwerpse autoriteiten en politie aan de Jodenvervolging aan bod kwam[77], steeds meer geïnteresseerd was geraakt in de rol van de Belgische overheden. De gevraagde studie werd aan het SOMA toevertrouwd. Nog in 2004 werd op vraag van de regering binnen Centrum voor Gelijkheid van Kansen en Racismebestrijding een Waakzaamheidscel Antisemitisme opgericht.

In september 2005 werden de resultaten van het wetenschappelijk comité Transit Mechelen via een brochure en een conferentie bekendgemaakt, "met de bedoeling een discussie op gang te brengen op basis van wetenschappelijk verantwoorde argumenten"[78]. Tot een openlijke discussie kwam het echter nauwelijks of niet. Door allerlei redenen, waaronder misverstanden, perspolemieken – de Transitgroep zou de Jodenvervolging in België willen "banaliseren", was een veel gehoorde (bewuste) misvatting –, wantrouwen en 'miscommunicatie' werd het een debacle.

Intussen was er ook een Vlaamse regeringswisseling gekomen, met als minister-president de christendemocraat Yves Leterme. In no-

76. Hij schreef bv. het voorwoord voor het n.a.v. de 50ste verjaardag van het einde van de Tweede Wereldoorlog gepubliceerde *Democratie ou Barbarie… 50 ans après* (Gerpinnes, 1994), waarin o.m. aandacht voor de judeocide (Maxime Steinberg) en het antisemitisme. **77.** Symptomatisch leek dat mijn proefschrift uit academische kringen onmiddellijk alle lof kreeg, maar vanuit een bepaald (Antwerps) establishment – zowel katholiek, liberaal als socialistisch – de reacties negatief waren en dat die zelfs door het *Belgisch Israëlitisch Weekblad* gesteund werden (Zie ook : Herman Van Goethem, "De historicus tussen hamer en aambeeld…", p. 248-250, 253). In contrast daarmee stond het onthaal dat Steinbergs werk destijds in Franstalig België te beurt viel. Dewael nam, als minister-president, evenwel reeds in 2001 mijn analyse over (Patrick Dewael, *Wederzijds respect*….). Ook Dewaels partijgenoot en premier Verhofstadt verwees op 8 mei 2003 tijdens een toespraak voor het Forum der Joodse Organisaties in Antwerpen, naar aanleiding van de herdenking van de deportatie van Antwerpse Joden, naar mijn onderzoeksresultaten. Hetzelfde deed daar in 2005 historicus en liberaal Vlaams minister Dirk Van Mechelen. **78.** [Ward Adriaens, Marnix Beyen, Bruno De Wever, Pieter Lagrou, Lieven Saerens, Jean-Philippe Schreiber, Erik Somers, Gie Van den Berghe & Rudi Van Doorslaer i.s.m. Hanne Hellemans], *Transit Mechelen. Museum over Vervolging en Volkenmoord. Conclusies en aanbevelingen van het Wetenschappelijk Comité*, Brussel, 2005. Zie ook : Bruno Benvindo, "Getuigen van een nieuwe wereld…", p. 209-212.

vember 2005 diende het JMDV bij Leterme een nota in waarin het concept van het wetenschappelijk comité werd afgedaan als chaotisch en onrealistisch, kortom een lege doos. Nochtans was de Transitbrochure mede ondertekend door JMDV-directeur Ward Adriaens. Leterme, die volgens historicus Bruno Benvindo al onmiddellijk "weinig enthousiasme kon opbrengen voor het initiatief van zijn liberale voorganger", trok zijn conclusies en koos voor het JMDV. Hij wou niet in "confrontatie" komen met het bestaande JMDV en noemde de meningsverschillen tussen het wetenschappelijk comité en het JMDV "onoverbrugbaar". Het nieuwe museum moest worden gezien als "een verruiming en omvorming van het bestaande JMDV". In januari 2006 installeerde Leterme een "centrale overleggroep", waarin zowel vertegenwoordigers van zijn kabinet als het bestuur van het JMDV waren vertegenwoordigd. De groep moest het project "Kazerne Dossin, museum, archief en studiecentrum over de schending van de mensenrechten" voorbereiden[79].

Een 'Holocaustmuseum' met 'eeuwigheidswaarde'

Daarop volgde voor buitenstaanders een wat wazige periode. Op een bepaald moment kreeg cultuurconsulent Rik Van Molkot, in 2003 in Mechelen organisator van een tentoonstelling over politieke gevangenen, van Leterme de opdracht een nieuwe nota op te stellen. Die verscheen in juni 2006 met de titel : *Van 'JMDV' naar 'Dossin'. Een veellagig project*. In de nota waren meerdere ideeën van de Transitgroep terug te vinden. Uiteindelijk werd door de "centrale overleggroep" voor het nieuwe museum de naam 'Memoriaal, Museum en Documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten' gekozen. De naam "Vlaams Holocaustmuseum" was nu definitief verdwenen. Intussen waren de JMDV-historici Ward Adriaens, Laurence Schram – die een proefschrift over Dossin voorbereidt – en Maxime Steinberg, evenals historicus Nico Wouters – als vertegenwoordiger van de Stad Mechelen – begonnen met de uitwerking van een concept voor het museum.

Nog in 2006, op de algemene vergadering van 2 mei, wijzigde het JMDV haar statuten integraal. Tot de opdrachten behoorden : "Actief de ontwikkeling van de actuele pedagogische methodiek aangaande de strijd tegen racisme, antisemitisme en xenofobie op te volgen en in het museum toe te passen". Tevens diende te worden geparticipeerd met internationale organisaties zoals de in 1998 in Stockholm opgerichte *International Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research*, waartoe België enkele maanden voordien was toegetreden[80]. In 2007 verschenen de resultaten van de door de Belgische regering gevraagde SOMA- studie over de rol van de Belgische autoriteiten inzake de Jodenvervolging, onder de titel *Gewillig België*. In de studie kwam ook de Dossin-kazerne uitvoerig aan bod.

In september 2008 werd de vzw Kazerne Dossin opgericht, waarin de Vlaamse Gemeenschap (o.m. de liberale politica en historica

79. Bruno Benvindo, "Getuigen van een nieuwe wereld…", p. 212; o.m. nota *Bedenkingen vanwege het Joods Museum van Deportatie en Verzet bij het advies van 'Transit Mechelen' over een uit te breiden Holocaustmuseum in Vlaanderen* (Administratief archief JMDV). **80.** Administratief archief JMDV.

Twee virtuele beelden van het nieuwe museum Kazerne Dossin, naar een ontwerp van de architectenwerkgroep bOb van Reeth. Aanvankelijk had het museum een donkergrijze gevel. Van Reeths oorspronkelijk plan was om de ramen symbolisch dicht te metselen, met net zoveel bakstenen als er Joden waren gedeporteerd. (bovenaan, © AWG Architecten, Antwerpen)
Onder druk van een buurtcomité opteerde Van Reeth uiteindelijk voor een witte gevel, zonder geblindeerde ramen. (onderaan, © Kazerne Dossin)

Marleen Vanderpoorten – toen voorzitter van het Vlaams Parlement en nicht van Dewael –, de voormalige socialistische politicus Erik Derycke, historica Gita Deneckere van de U Gent – intussen opgevolgd door prof. em. Louis Vos van de KU Leuven –, de politicoloog Kavadias Dimokritos van de VUB), de provincie Antwerpen (de christen-democraat en eerste gedeputeerde Ludo Helsen), de stad Mechelen (burgemeester Bart Somers) en het JMDV (o.m. Natan Ramet, de Antwerpse liberale politicus Claude Marinower, de historicus Joël Kotek van de ULB, de historicus Herman Van Goethem van de U Antwerpen) zijn vertegenwoordigd[81]. Marinower was de zoon van Auschwitz-overlevende Marcel Marinower en zou in 2012 Ramet opvolgen als voorzitter van het JMDV. Kotek had meegewerkt aan de door de Franse Gemeenschap gesubsidieerde publicatie *L'école face au racisme : les jeunes au défi de l'ethnicité* (Gerpinnes, 1998) en had ook een bijzondere belangstelling voor de genocide in Rwanda getoond. Van Goethem zat ook in de Raad van Bestuur van het Instituut voor Joodse Studies van de U Antwerpen en werd nog tijdens diezelfde vergadering aangesteld als Voorzitter Comité Permanente Tentoonstelling, een titel die later – op Van Goethems verzoek – werd veranderd in het meer "handzame" curator[82]. Voorzitter van de Raad van Bestuur van de vzw werd Eric Stroobants, toenmalig secretaris van de Vlaamse regering en van katholieke signatuur. Ook de Vlaamse Bouwmeester was op de vergaderingen prominent aanwezig.

Van Goethem begon opnieuw van nul. Hij besloot niet tot samenwerking met de Transitgroep over te gaan. Later verklaarde hij herhaaldelijk publiekelijk het rapport van de Transitgroep niet gelezen te hebben en ook liet hij o.m. de nota Van Molkot links liggen. Hij liet zich aanvankelijk begeleiden door een internationale adviesgroep van directeurs van Holocaustmusea in Londen, Jeruzalem, Auschwitz, Parijs en Berlijn[83]. Uiteraard liet Van Goethem zich ook omringen door Steinberg[84], evenals door de historici Schram en Kotek.

In opdracht van de Vlaamse Gemeenschap werd door de Vlaamse Bouwmeester Marcel Smets een internationale architectenwedstrijd uitgeschreven. Op 7 mei 2008 – de vooravond van de herdenking van het einde van de Tweede Wereldoorlog – stelde Vlaams ministerpresident Kris Peeters, partijgenoot en opvolger van Leterme, de winnaar voor : de ArchitectenWerkgroep (AWG) van bOb Van Reeth, zelf voormalig Vlaams Bouwmeester. Het ontwerp-Van Reeth zou als geen ander bij de essentie van het project zijn gebleven : "Blijven herinneren aan de gebeurtenissen om het niet opnieuw te laten gebeuren". Het gaat om een compact gebouw van drie verdiepingen, dat er uitziet als een robuust monument, een 'Holocaustgedenkteken' met 'eeuwigheidswaarde'. Zoals Van Reeth in een interview verklaarde mocht het gebouw niet "neutraal" zijn. De ramen van het museum zouden geblindeerd zijn, met een glazen dak. Van Reeth stelde voor om de ramen

81. *Idem*. **82.** E-mail Herman Van Goethem aan Lieven Saerens, 25.7.2012. **83.** Geert Van der Speeten, "Kazerne Dossin : een monument tegen het vergeten. Van zwart en wit naar grijs", in *De Standaard*, 23-24.10.2010 (interview met Van Goethem). **84.** Vgl. Bruno Benvindo, "Getuigen van een nieuwe wereld...", p. 209.

dicht te metselen met net zoveel bakstenen als er Joden uit Dossin waren gedeporteerd. De kleur van de gevel zou donkergrijs zijn. Een buurtcomité sprak echter zijn grieven uit tegen het ontwerp : het zou de omgeving ontsieren, want het leek een ware 'bunker'. Van Reeth bedacht zich en opteerde voor een witte gevel, met niet-geblindeerde ramen. In oktober 2010 legde minister-president Peeters symbolisch de eerste steen. Twee dagen voordien had Van Goethem op een studiedag in het SOMA zijn concept voorgesteld[85]. In het verlengde daarvan kwam het in december tot een samenwerkingsakkoord tussen het SOMA en de vzw Kazerne Dossin. Bedoeling was dat het museum, waarvoor de Vlaamse regering officieel 22,9 miljoen euro uittrok, in september 2012 zijn deuren zou openen. Die datum is intussen naar 26 november verschoven. Wel werd op 4 september – in aanwezigheid van Vlaams minister-president Peeters en Mechels burgemeester Somers – in het voormalige JMDV het Memoriaal Kazerne Dossin geopend, precies 68 jaar na de bevrijding van Dossin. Naast het Memoriaal werd ook het museumplein ingehuldigd. In de sobere zalen van het Memoriaal worden de namen van alle gedeporteerden gereciteerd en zo mogelijk hun foto getoond[86]. Enkele dagen later kwam premier Elio Di Rupo (PS), in navolging van Verhofstadt en in aanwezigheid van prins Filip, op zijn beurt zijn verontschuldigingen aanbieden over de medeverantwoordelijkheid van Belgische autoriteiten voor de Jodenvervolging. Dat gebeurde tijdens de jaarlijkse herdenking aan Dossin. Belangrijk was ook dat Di Rupo, verwijzend naar *Gewillig België*, de Senaat opriep om een resolutie aan te nemen over de verantwoordelijkeid van de Belgische staat.

VII. Besluit

Zoals reeds gesteld, was de evolutie van Dossin tot plaats van herinnering er een van stijgende bewustwording, zowel aan Joodse als aan politieke, wetenschappelijke en publieke zijde. Vanuit Joodse hoek plaatste men aanvankelijk het Joods verzet in de kijker en kreeg Dossin geen centrale plaats in de herinnering. In die zin schreef die herinnering zich in binnen een welbepaald gedeelte van het Belgisch herinneringsverhaal over de oorlog. De publieke herinnering daarover was communautair verdeeld, wat leidde tot een tweeledige beeldvorming. In tegenstelling tot andere West-Europese landen focuste men in brede lagen van de Vlaamse bevolking op het 'leed' dat de collaborateurs was aangedaan. Zij waren de belangrijkste oorlogsslachtoffers. In die context was er voor de Jodenvervolging geen plaats. In Franstalig België daarentegen werd – zoals elders in West-Europa – het verzet "het belangrijkste verwijzingspunt van

85. Geert Van der Speeten, "Een monument tegen het vergeten", in *De Standaard*, 8.5.2008, p. 32-33; Jeroen De Preter, "Vernieuwd Holocaustmuseum moet ook andere genocides een plaats geven. bOb Van Reeth hertekent Mechelse Dossinkazerne", in *De Morgen*, 8.5.2008, p. 23; Christian Laporte, "Malines : le nouveau mémorial en 2011", in *La Libre Belgique*, 8.5.2008, p. 7; Wouter De Broeck, "Bob Van Reeth over genocidemuseum in Mechelen en architectuur in Vlaanderen. 'Een Holocaustmuseum moet er niet vrolijk uitzien'", in *De Tijd*, 17.5.2008, p. W7; Geert Van der Speeten, "Kazerne Dossin…"; Archief auteur : Herman Van Goethem, *Kazerne Dossin : Memoriaal, Museum en Documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten. Conceptnota. Versie Studiedag SOMA, 20 oktober 2010*. **86.** Koen Van Boxem, "Memoriaal eert gedeporteerden WO II", in *De Tijd*, 5.9.2012, p. 13; Christian Laporte, "Kazerne Dossin à Malines. Un Mémorial sobre et émouvant", in *La Libre Belgique*, 5.9.2012, p. 12.

de patriottische herdenkingen"[87]. 'Het Belgische Jodendom' sloot zich aanvankelijk bij deze herinneringsvorm aan, met niet alleen het accent op het Joods verzet, maar ook met deelnames aan vaderlandslievende manifestaties en een bijzonder respect voor het Belgisch koningshuis en Belgische hoogwaardigheidsbekleders. Dé slachtoffers van Dossin kwamen vanuit Joodse hoek voor het eerst prominent in beeld met de in 1957 in gang gezette jaarlijkse herdenkingen aan Dossin. Alhoewel dit nog verder onderzoek verdient, leek de interesse van de media op dat moment beperkt. Op politiek niveau tekenden (enkel) lokale politici present. In die zin sloot België – de brede niet-Joodse opinie – bij andere West-Europese landen aan.

Een kwarteeuw lang was er vanuit de academische wereld en die van professionele historici geen uitgesproken interesse voor de Jodenvervolging. Die eerste interesse kwam uit Franstalige, Joodse hoek, waarbij in eerste instantie de nadruk weer op het Joods verzet lag. Ook hier zien we dus een inschrijving in diezelfde herinneringsvorm. Bovendien blijkt daaruit dat België, in vergelijking met andere landen, inzake fundamenteel wetenschappelijk onderzoek tientallen jaren achterop lag. Vlaanderen moest eerst met zijn eigen oorlogsverleden in het reine komen, een proces dat in feite nog steeds niet ten einde is. Aanvankelijk lag daar ook in het wetenschappelijk onderzoek – en de media – het accent op collaboratie en repressie.

Belangrijk voor de herinnering aan de Jodenvervolging was, zoals in andere West-Europese landen, de opkomst van en strijd tegen extreem-rechts in de jaren 1980. Dat zette o.m. talrijke Joden er toe aan openlijk te getuigen over hun jarenlange trauma's. Daarbij voegden zich de stemmen van de ondergedoken Joodse kinderen en de Joodse jeugd van de derde generatie. Pas in de jaren 1980 werd de Joodse gemeenschap zich ten volle bewust van het belang van Dossin en kwam de kazerne steeds meer op de agenda te staan, mede door haar 'potentieel'. Toen het Mechelse stadsbestuur overwoog om Dossin af te breken, schoot de Joodse gemeenschap in actie, wat uiteindelijk zou leiden tot de oprichting van het JMDV in een vleugel van de kazerne.

Na een decennialange afwezigheid, mede gevoed door een 'falend' naoorlogs gerechtelijk onderzoek inzake de Jodenvervolging, begon ook de overheid vanaf de jaren 1990 aandacht te tonen, met zowel andere ambities als overeenkomsten. Zo sloot die aandacht evenzeer aan bij de strijd tegen extreem-rechts. In die zin liepen de agenda's van de politici en vertegenwoordigers van de Joodse gemeenschap gelijk. Tegelijkertijd boden 'politieke projecten' als het "Vlaams Holocaustmuseum" de mogelijkheid om Vlaanderen te profileren als een gemeenschap van openheid en democratie. Even belangrijk was het op de voorgrond treden van het 'mensenrechtendiscours', een stokpaardje van de VLD, die in 1999 als overwinnaar uit de verkiezingen was gekomen. De factor van de toenemende internationale interesse voor de 'Holocaust', speelt wel een rol, maar mag ook niet worden overroepen. Wanneer België op de internationale scène kwam, huppelde ze bovendien jarenlang achterna.

87. Bruno Benvindo & Evert Peeters, *Scherven van de oorlog…*, p. 7.

Dat alles zou leiden tot de bouw van een 'Holocaustmuseum' – met oog voor de mensenrechten –, naast Dossin en gefinancierd door de Vlaamse regering. De weg naar dat museum, dat uiteindelijk 'Memoriaal, Museum en Documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten' zou genoemd worden, was er voor een wetenschappelijke ploeg van historici (de Transitgroep) één met diepe valkuilen. Politiek en eigenbelang leken de doorslag te geven. Uiteindelijk werden die historici haast volledig weggeblazen, mede door een vernietigende nota van het JMDV aan de nieuwe, christendemocratische Vlaamse minister-president. Dat neemt niet weg dat het werk van historici over de Jodenvervolging in België het laatste decennium evenzeer een 'politieke impact' had. Verwijzen we naar het onderzoek over de spoliatie van Joodse goederen, dat over de verantwoordelijkheid van Belgische autoriteiten en mijn eigen onderzoek over de Antwerpse casus.

Naarmate de jaren verstreken, wilde men steeds meer 'weten', 'getuigen', 'niet vergeten' en 'waarschuwen'. Zoals Bruno Benvindo reeds opmerkte, werden in België vooral vanaf de jaren 1990 de Joden "erkend als slachtoffers van een specifieke vervolging"[88]. Na jaren van stilzwijgen – zowel langs niet-Joodse als Joodse kant – komen de laatste jaren steeds meer toppolitici in beeld bij de herdenking aan Dossin. Naarmate de jaren vorderden werd Dossin steeds meer de plaats bij uitstek om een politiek statement te doen, niet alleen inzake de Jodenvervolging, maar ook over het "uitklaren" van het Belgische oorlogsverleden en de strijd tegen extreem-rechts, discriminatie, xenofobie, antisemitisme en racisme. Tevens steeg het bezoekersaantal zienderogen, de laatste jaren gemiddeld 35.000, nog steeds hoofdzakelijk scholieren uit het secundair onderwijs (onder wie ongeveer 40 % Franstaligen, evenals de meeste Duitstalige schoolnetten). Het nieuwe, uiterst ambitieuze museum mikt tegen 2015 op 100.000 bezoekers per jaar. Uiteindelijk werd de ooit vergeten Dossin-kazerne het symbool van de nieuwe oorlogsherinnering, gepersonifieerd door de raciaal vervolgden, met oog voor de mensenrechten...

Dat neemt niet weg dat men evenzeer rekening moet houden met het feit dat de slachtoffers van de judeocide blijven botsen met gewezen politieke gevangenen, die zichzelf vooral als Belgische patriotten blijven afficheren, en met Vlaams-nationalistische herdenkers die de 'anti-Vlaamse repressie' van de naoorlogse jaren blijven beklemtonen.

LIEVEN SAERENS (°1958) is doctor in de geschiedenis (KU Leuven, 1999). Hij was o.m. archivaris bij het Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum (KADOC, Leuven). Sinds 2002 is hij onderzoeker bij het SOMA. Hij publiceerde hoofdzakelijk over de houding van de Belgische publieke opinie tegenover de Joden (einde 19de eeuw-ca. 1950).

Afkortingen

ADM	*Association des Anciens Détenus de la Caserne Dossin*
JMDV	Joods Museum van Deportatie en Verzet
VJB	Vereniging van Joden in België

88. Bruno Benvindo, "Getuigen van een nieuwe wereld…", p. 197, 200.